KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mira Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 25 — 1991 — ČÍSLO 5

OBSAH

MAŤOVČÍK, A.: Martin Hamuljak a slovenčina . . . 257
MASÁR, I.: O niektorých postojoch ku kodifikačnej práci 264

Diskusie

HORECKÝ, J.: O názvoch štátov 275

Rozličnosti

Aká je kvantita v slove *legitímny*. J. Kačala 278
Nové tituly *bakalár, magister, doktor* a ich skratky. J. Jacko 280

Správy a posudky

Za profesorkou Danutou Buttlerovou. M. Pančíková . . 282
Kniha o podstate literatúry. J. Horecký 283

Spytovali ste sa

Prídavné mená *sporný a sporový*. J. Kačala 287
O častici že. J. Benková . . 288

KULTÚRA SLOVA - ROČNÍK 25 - 1991 - ČÍSLO 8

Martin Hamuljak a slovenčina

AUGUSTÍN MAŤOVČÍK

Oravský rodák Martin H a m u l j a k (1789–1859) patrí medzi vedúce osobnosti druhej bernolákovskej generácie a svojím celoživotným účinkovaním sa zaslúžil významnou mierou o zblíženie slovenských obrodenských táborov a o zjednotenie národných síl. Pretože v tomto zložitom procese základným problémom bola jazyková otázka, považujeme za potrebné bližšie osvetliť Hamuljakov vzťah k slovenčine a formovanie jeho názorov na slovenský jazyk v širšom vývinovom kontexte jazykovej situácie na Slovensku v období nášho národného obrodenia (porov. Maťovčík, 1971).

Je veľmi pravdepodobné, že Hamuljakovo národné uvedomenie, a teda aj základný postoj k slovenskému jazyku sa formovali už v čase gymnaziálnych štúdií v Budíne v rokoch 1799–1804, v ktorých na usmernenie jeho osobnosti bezprostredne vplýval profesor a správca gymnázia Jozef Grigeľ, príbuzný Bernolákovej i Hamuljakovej rodiny. Podľa tvrdenia A. Radlinského M. Hamuljak sa dokonca osobne poznal a stýkal s Antonom Bernolákom, ktorý ho povzbudzoval do literárnej tvorby vlastným príkladom, darujúc mu svoje jazykovedné a iné knihy (porov. Radlinský, 1863, s. 57).

O Hamuljakových študijných záujmoch či organizačných podujatiach v prvých desaťročiach 19. stor. máme len sporadické doklady. Vieme, že udržiaval priateľské kontakty s Vavrincom Čaplovičom, pre ktorého hneď po príchode do Budína koncom roku 1812 získava knihy právnického obsahu, neskôr mu posiela najmä budínske vydania, rozličné katalógy a pod. (napr. r. 1817 mu zaobstaral katalóg rukopisov Széchényiho knižnice; porov. Maťovčík, 1962, s. 33 n). V Hamuljakovej korešpondencii s V. Čaplovičom máme aj doteraz najstarší písomný doklad o Hamuljakovom odhodlaní venovať sa hlbšie poznávaniu slovenčiny. Na Hamuljakov slovensky písaný, nateraz nezvestný

list z prelomu roku 1823/24 odpovedal V. Čaplovič 12. 2. 1824: „Nemalé mne podivení zaujalo, když sem list Tvuj otevřevše slovenčinu v nem zbadal, tým vetší pak, když sem z obsahu jeho vyrozumel, že se Ty v tejto reči i dalej vzdelávati míníš..." (Mať ovčík – Šarluška, 1981, s. 192).

M. Hamuljak sa v kruhu ambicióznych, literárne činných spolupracovníkov v Pešti a v Budíne usiloval nájsť si literárnu oblasť, v ktorej by mohol trvalejšie pracovať. V popredí záujmov slovenských pešťbudínskych vzdelancov už od začiatku 20. rokov 19. stor. bola hlavne slovanská ideová a jazyková problematika. Okrem Jána Kollára v tom čase oravský rodák Ján Herkeľ pracoval na všeslovanskej gramatike a Ján Koiš na zostavení všeslovanských slovníkov a na tomto poli hľadal uplatnenie aj M. Hamuljak, ktorý sa podujal na zostavenie nemeckého registra k *Słowniku języka polskiego* od S. B. Lindeho. Hoci Hamuljak získal súhlas a urobil značné prípravy na túto prácu, do ktorej ho povzbudzovali P. J. Šafárik i J. Jungmann, začaté dielo nedokončil.

Od polovice 20. rokov Hamuljak totiž upriamuje svoju pozornosť na slovenskú národnú problematiku a vyvíja širšie organizačné úsilia na stmelenie slovenských národných síl, usiluje sa o založenie čitateľského spolku, slovanskej knižnice i o vydávanie slovenských novín a literárneho časopisu. A práve v týchto súvislostiach, najmä pri zámeroch vydávať slovenské noviny, si musel vyriešiť základnú otázku jazyka, v ktorom majú noviny vychádzať. V korešpondencii s P. J. Šafárikom, J. Jungmannom a ďalšími formuloval Hamuljak svoje pevné stanovisko a názory na slovenčinu.

M. Hamuljak vychádzal z historického poznania i hodnotenia súčasného stavu slovenskej národnej otázky v širších slovanských reláciách. Svoje názory na materinskú reč a slovenčinu Hamuljak zhrnul v liste Šafárikovi zo 6. septembra 1827, ktorý je doteraz najstarším a najucelenejším podaním jeho koncepcie spisovného jazyka a národnoobrodenskej práce. Hamuljak bol človek s vypestovaným zmyslom pre dôkladnosť a presnosť (súviselo to aj s jeho účtovníckym povolaním), pri vyjadrovaní názorov vychádzal zo všestranného posúdenia situácie a z dôkladnej znalosti predmetu. V argumentácii sa opieral o konkrétne fakty a mnohé koncepty listov svedčia o tom, že pri vyjadrovaní svojich názorov často niekoľkokrát preštylizúval a dopĺňal načrtnutú myšlienku (pri najzávažnejších otázkach sa radil s najbližšími spolupracovníkmi), aby čo najpresnejšie vystihol jej podstatu a pravý zmysel. Takýto dôkladný prístup vidno aj zo spomínaného listu Šafárikovi, ktorý spolu s upravenými variantmi dobre vystihuje podstatu Hamuljakových názorov na materinskú reč a jej úlohu v kultúrnom napredovaní slovenského národa, tvoriacich základnú niť tohto listu. Celý list má premyslenú štruktúru, pevnú logiku faktov i gradáciu hlavnej myšlienky. (Celý list aj s variantmi pozri v zborníku Literárny archív 1966, s. 260–267, ako aj v edícii Listy Martina Hamuljaka I. Martin 1969, s. 93–96.)

Hamuljakova jazyková a národná koncepcia vychádzala z prirodzeného práva národa na kultúrny rozvoj v materinskej reči, z bernolákovskej tradície a z vtedajších politických pomerov v Uhorsku, v ktorých maďarská vládnuca trieda v snahe o utvorenie jednotného národného štátu vo svojej národnostnej politike vyvíjala čím ďalej tým väčšie, otvorené i skryté úsilie o pomaďarčenie nemaďarských národov v Uhorsku. Tieto snahy, ktoré sledoval Hamuljak s mimoriadnou pozornosťou, hlboko zasahovali aj do existencie slovenského národa a nútili popredných predstaviteľov z radov slovenskej inteligencie zamýšľať sa nad jeho položením. Hamuljaka veľmi znepokojovalo hlavne to, že maďarizačnému prúdu podliehala predovšetkým študujúca mládež. Uvedomoval si neželateľnú rozdrobenosť národných síl, nejednotnosť v otázke slovenčiny a jej zanedbanosť i ťažké položenie poddaného ľudu. Preto v liste Šafárikovi zdôrazňuje: „Maďarčinů nás velmi núkajú, mládež naše z vetšej stránky, zvláště študujícá, prívalu sa nevyhybuje, ráda s ním ženie; (...) úbohá slovenčina od svojích zanechaná, bez potěšení leží. Čože bude z našého lidu? ponížený poddaný, odpovídám." Hľadajúc prostriedky duchovného, národného i všestranného ľudského rozvoja širokých más, Hamuljak dochádza k jedinému záveru: „V matěrčině jen, tuším, účinkovati lze jak na srdce, tak na rozum, v matěrčině jen možná o povinnostěch a pomalu i právích svých naučovati sprostého člověka, větší massu lidu, o kterúž starost míti sluší; i prostrední stavové a povolánia najšťasneji a najzdarileji pokračují v dalším vzdělávání skrze reč svú maťerskú." Tieto pravdy, ako sám priznáva, naučil sa poznávať okrem iných od Herdera i Šafárika, ktorému to jemne pripomína („Vy, Predrahý Príteli, a prátelé naší, Herder a jiní naučili ste mne pravdy této poznati..."), a preto po uvedení Kollárovej, Trnkovej a Herkeľovej mienky ďalej rozvíja svoj názor: „Já, ať úprimně povím, toho sem domnení, že mimo nábožných evangelických kníh, púze česky nic; pro obecný lid všecko púze slovensky, aby tomu lechko rozumel, čo čítati umie; (...) púze česky pro Slováků psáti (...) zdá se naskrze nemudra a neprozretedelná vec býti; že ale naproti tomu čírů slovenčinů, (...) jestli obecný pospolitý náš lid sobě docela zaněchán a opušten býti nemá, potrebno psáti, o tom tuším pochybovati nelze." Napokon okruh svojich názorov Hamuljak uzatvára myšlienkou, ktorá silou prirodzenej pravdy vyjadruje odhodlanie čeliť vonkajšiemu nebezpečenstvu, stáva sa výzvou do práce na poli vzdelania pospolitého ľudu a vystihuje podstatu národnej koncepcie: „I ja v jednotě literatúry zakladám náděje prospechu její, mám však za to, že jako vůbec vlastné matky mléko najlépe dítěti slúži, národnost naší pred maďarčinů a jakúkoli cizinů ochrániti, jí a s nů naších vzdělávati najjistéj matěrčinů móžeme; v matěrčině, jakožto všechněm vědomé, náleží lid cvičiti, k poznání sebe a príbuzných, i ku jednotě literatúry vésti a vychovávati."

Z citovaného jednoznačne vyplýva, ako to formuloval už J. Butvin (1965, s. 125), že „Hamuljak prvý v našom národnom hnutí podal z hľadiska

svojbytného národného vývinu všestranné ocenenie materinského jazyka povýšeného na národný spisovný jazyk". Takýmto spôsobom Hamuljak s druhou bernolákovskou generáciou utvárajú pevný spájací most medzi Antonom Bernolákom na jednej strane a Ľudovítom Štúrom na druhej strane. Bez tohto medzičlánku si nemožno predstaviť tú cestu vývinu slovenského jazyka a národa, ktorá spája tieto dva piliere slovenského národného obrodenia. Tým nechceme tvrdiť, že na ceste od Bernoláka ku Štúrovi nevykonali významné poslanie diela Kollára a Šafárika, s ktorými Hamuljak sám rozvíjal úzku spoluprácu a prispieval tak k budovaniu základov pri utváraní národnej jednoty.

Podľa Hamuljaka otázka slovenčiny je nerozlučne spojená s povznesením širokých más ľudu, ktorých stav i potreby dobre poznal a obracal na ne svoju pozornosť; to tvorí základný princíp jeho demokratizmu a humanizmu. Slovenčina ako národný spisovný jazyk mala slúžiť obrane proti maďarizácii, výchove a vzdelávaniu pospolitého ľudu, poznávaniu seba i druhých a zjednoteniu národných síl tak, aby „větší massa lidu k žádúcímu cílu kráčela". Rovnako i „k jednotě literatúry s príbuznými" podľa Hamuljaka bolo možné dôjsť len rozvojom vlastnej literatúry prostredníctvom materinského jazyka. Hamuljak stál pevne na stanovisku, že pre široké vrstvy ľudu treba písať „puze slovenský, aby tomu lechko rozumel, čo čítati umie". Hamuljak bol zástancom bernolákovčiny ako slovenského spisovného jazyka. Vychádzajúc z názorov na príbuznosť slovanských jazykov, zo všeslovanských zjednocovacích úsilí, z celého rozvrstvenia slovenských národnokultúrnych síl i z národnozjednocovacích tendencií, pripúšťal prijímanie niektorých „mudre volených slov" z iných slovanských jazykov. Ako vyplýva z oznámenia o pripravovanom časopise, jeho vydavatelia, medzi ktorými mal Hamuljak popredné miesto, chceli sa ním starať aj o zdokonaľovanie slovenskej spisovnej reči. Pritom mienili brať ohľad nielen na to, „čo dobrého p. Bernolák a iní byli povedali, ale i na to, čo v jiných stoliciách znamenitého a lubozvučného sa nalézá". Pod uplatňovaním bernolákovskej spisovnej normy Hamuljak si teda nepredstavoval meravé pridržiavanie sa bernolákovskej slovenčiny, ale mal na mysli neprestajné vzdelávanie sa v oblasti spisovnej normy. Popri hlavnom uplatnení bernolákovčiny v spisoch pre ľud Hamuljak uvažoval, že „o vyšších pak predmetech prostredným, k obecnosti a sjednocení literatúry slovenské zaměreným způsobem psáti by se mělo", pričom mal na mysli gramatické pravidlá vypracované Šafárikom a Kollárom.

Tým, že Hamuljak zdôrazňoval princíp slovenčiny a rozvoja samostatného slovenského spisovného jazyka ako základu národného hnutia, v jeho postoji niet náznaku nenávisti alebo odporu voči českej reči, literatúre a národu vôbec. Naopak, vyššie citovaný list Šafárika i ďalšie písomné prejavy, ako aj celé Hamuljakovo životné dielo potvrdzujú to stanovisko, ktoré vyjadril v liste Jungmannovi v polovici roku 1827. Opierajúc sa o hlboké poznanie

kultúrnych a literárnych pomerov v Čechách a na Slovensku, Hamuljak stál na pozícii vzájomnej spolupráce v oblasti literárnych i národných vzťahov. V spomínanom liste Jungmannovi, v ktorom formuloval svoje názory na túto spoluprácu, jednoznačne konštatuje, že kým Česi majú svoj spisovný jazyk dávno vypestovaný a rozšírený, o čom svedčia nielen mnohé poklady v literatúre, ale aj jeho znalosť a uplatnenie v národnom živote, Slováci sa v otázke jazyka delia na dve strany: jedna používa bernolákovčinu, druhá češtinu. Literatúra vo vlastnej bernolákovskej spisovnej slovenčine je ešte veľmi chudobná, no slovenčina má oproti češtine aj niektoré prednosti, z čoho prirodzene vyplýva snaha o jej zdokonalenie. Napokon Hamuljak dochádza k záveru: „Nic méně tomu dati musíme, že české nářečí slovenskému a slovenské českému nejvíce jsou podobna a že čeština více než kterékoli jiné nářečí u prostred Slováku známa. Neopuštejž tedy Čech Slováka a Slovák Čecha, pracujme obapolně ku všemožnému vzdělání národa našeho, hleďme chuť k čtení kníh v národu vzbuditi" (Listy Martina Hamuljaka, 1969, s. 86–87). V tomto postoji Hamuljak vyslovil zásady vzájomného spolunažívania obidvoch našich národov. Jeho koncepcia vyvierala z prirodzeného práva každého národa na budovanie svojbytnosti národného života prostredníctvom samostatného spisovného jazyka.

S jazykovou otázkou sa musel M. Hamuljak a jeho spolupracovníci vyrovnať aj pri zakladaní Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej v roku 1834 ako prvého nadkonfesijného literárneho združenia slovenskej inteligencie, pretože otázka jazyka bola pri vydávaní spolkového almanachu základným problémom. M. Hamuljak v tom čase stál pevne na pozíciách bernolákovskej spisovnej slovenčiny, ale v záujme konsenzu v jazykovej otázke v almanachu *Zora* podporoval zásadu formulovanú v zakladacej listine i v stanovách Spolku, podľa ktorej reč almanachu mala byť „slovenská a písmo rímske (latinské), avšak v akýchkoľvek nárečiach, v akých totiž spolupracovníci pošlú (svoje práce)" (Matťovčík, 1971, s. 122). Podľa tejto zásady vychádzali v Zore básnické a prozaické príspevky v bernolákovčine, často so stredoslovenskými prvkami (aj u Hamuljaka), ako aj v češtine či československej s výraznými slovakizmami. Takýmto spôsobom – ako konštatuje K. Habovštiaková (1970) – „Zora zjednocovala Slovákov pri ich literárnej činnosti a práve svojou jazykovou mnohotvárnosťou a nejednotnosťou naznačovala a priamo nastoľovala potrebu vyriešiť čím skôr i otázku spoločnej spisovnej reči Slovákov." Táto otázka sa dostala na program rokovania po rozhodnutí Ľudovíta Štúra a jeho druhov uzákoniť spisovnú slovenčinu na stredoslovenskom jazykovom princípe, ku ktorému museli zaujať stanovisko aj zástancovia bernolákovčiny.

Martin Hamuljak s hlbokým záujmom sledoval snahy Ľ. Štúra a jeho spolupracovníkov, ku ktorým nadobúdal stále väčšiu dôveru. Okrem ochotne poskytovanej pomoci pri významných podujatiach mu radil v otázkach

spisovného jazyka konať s veľkou rozvahou. Z jeho listov vyplýva, že sa na Štúra pozeral s veľkou nádejou, apostrofujúc ho ako slovenskú hviezdu. O Hamuljakovom otvorenom a úprimnom vzťahu k Štúrovi svedčia dva koncepty jeho nedatovaného listu z prvej polovice roku 1846, v ktorých jasne vystupuje predovšetkým Hamuljakov postoj k štúrovskej spisovnej slovenčine (porov. Maťovčík, 1971, s. 230–234 a Listy Martina Hamuljaka II, 1989, s. 112–115). Hamuljak sa v nich priznáva, že ako dostal Štúrov spis *Nárečja slovenskuo,* nemal pokoja, pokiaľ celé dielo neprečítal. V prvom koncepte svojej odpovede Štúrovi, v ktorom reaguje na jeho vlastné slová z listu 16. 3. 1846 o víťazstve novej slovenčiny ako o víťazstve veci „bratou katolíkou", Hamuljak jednoznačne formuloval svoje stanovisko k otázke slovenčiny takto: „Kebi sťe sa boli Hollého slovenčini chiťili, vtedi bi víťazstvo lebo pád slovenčini vašej bol bíval víťazstvom lebo pádom spolu naším; takto ale ňje." Hamuljak bol toho názoru, že „slovenčina ovšem individualnosť dvíha, každú šlachetnú slovenskú dušu k práci, k obetám ňevimluvňe ťahá. Že bi sme si v kole Slovanstva slušne zastať mohli, individualnosť dokázať, chrániť musíme; ale individualnosť natolko viznačovať, tvoriť, abi na ujmu nelen Slovanstva ale i vlastnú slúžila, za dobre ňedržím." Hamuljak teda nesúhlasil s prílišným zvýrazňovaním osobitostí spisovnej slovenčiny (bou, muohou), v ktorej podľa neho Štúr zašiel ďalej, ako bolo treba. V druhom, trocha zmiernenom koncepte svojho listu Štúrovi takto formuloval názor na štúrovskú a bernolákovskú spisovnú slovenčinu: „Srovnávame sa mi in principio, i Hollí bez pochibi čistú slovenčinú žádá; ktorá je ale tá čistá slovenčina? jeho-li, či Vaša?" A ďalej pokračuje: „Ospravedlňeňje Vašej očekával som v gramatice, táto ale ňevichádza; i snaď dobre, že ešťe ňevišla. O češtině len tak móže biť reč, jestli chceme, abi sme i to, čo ešťe sme, prestali biť." Na záver svoje náhľady na spisovnú slovenčinu uzatvára základnou myšlienkou, ktorej adresnosť štúrovcom jemne zdôrazňuje: „Reč je najdražší poklad národa, je jeho imaňje, jeho vlastnosť najsvatejšia, ktorú vzďelávať máme, s ktorú ale samopašne nakladať ňesmjeme." Ďalší vývoj spisovnej slovenčiny potvrdil, že snahy bernolákovcov a štúrovcov sa v základných princípoch skutočne zhodovali a že sa bolo treba len vzájomne dohodnúť na čiastkových otázkach. Konečné víťazstvo štúrovskej spisovnej slovenčiny sa stalo víťazstvom celého slovenského národa. Prehlbujúci sa vzťah a úzka spolupráca medzi Hamuljakom a Štúrom i širšie medzi bernolákovcami a štúrovcami v predrevolučnom období boli výsledkom dlhodobého zjednocovacieho procesu, v ktorom napokon zvíťazila koncepcia slovenskej národnej jednoty.

Na záver môžeme zovšeobecniť, že zmysel Hamuljakovej organizátorskej práce spočíva v neprestajnej snahe o povznesenie kultúrnej úrovne vlastného národa prostredníctvom materinskej reči. Základnou črtou Hamuljakovej koncepcie národného hnutia je myšlienka samostatného slovenského spisovného jazyka, a preto Ľ. Štúr právom zaradil Hamuljaka medzi tých slovenských

dejateľov, ktorí „ťali a razili cestu" tejto myšlienke (Štúr, 1845). Hamuljak ako zástanca bernolákovskej spisovnej slovenčiny nezaujal odmietavé stanovisko k štúrovskej spisovnej norme. Vychádzajúc z dobových názorov, však prízvukoval, že v slovenčine by sa malo zachovať to, čo je v nej „staroslovanského", a že pri nedostatku domácich výrazov by sa mohli prijať aj slová z iných slovanských jazykov.

Hamuljakove teoretické názory sa odrážali aj v jeho jazykovej praxi, v ktorej sa črtajú dve obdobia: Prvé obdobie, ktoré vypĺňajú dvadsiate roky 19. stor. a v ktorom Hamuljakov jazyk poznáme len z jeho korešpondencie so slovenskými a českými dejateľmi, je spojené s Hamuljakovým štúdiom slovanských jazykov a s jeho mnohostrannou organizačnou činnosťou. Pod Kollárovým vplyvom a za jeho pomoci Hamuljak v podstate ovládol gramatické i pravopisné pravidlá československej, ktorú používal aj v písanom styku. Hamuljakov jazyk v listoch V. Čaplovičovi, P. J. Šafárikovi, J. Jungmannovi a ďalším dejateľom môžeme v zásade charakterizovať ako silne slovakizovanú češtinu. V tomto období v Hamuljakovej jazykovej praxi zároveň badať postupný prechod k bernolákovskej spisovnej norme, na ktorý mal vplyv predovšetkým Jur Palkovič a dielo Jána Hollého. Orientácia na bernolákovčinu je zjavná najmä od roku 1827, čo sa odrazilo nielen v Hamuljakových teoretických názoroch, ale aj v jeho korešpondencii, napr. v listoch Hollému. Druhé obdobie tvoria tridsiate a štyridsiate roky 19. stor a v ňom sa Hamuljak vo svojej jazykovej praxi dôsledne pridržiaval bernolákovskej spisovnej slovenčiny. Ide o obdobie vrcholnej fázy Hamuljakovho pôsobenia spojeného s účinkovaním Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej. Bernolákovčinou písal Hamuljak nielen svoje príspevky v almanachu *Zora,* ale aj slovenskú korešpondenciu.

M. Hamuljak celou svojou činnosťou bol príkladom v podnecovaní lásky k svojmu národu a k materinskej reči. Národnozjednocovacími snahami a vytrvalým úsilím o povznesenie duchovného i hmotného dobrobytu vlastného národa na princípe slovenčiny sa zaraďuje medzi najvýznamnejšie osobnosti našej minulosti.

Matica slovenská
Novomeského 32, Martin

LITERATÚRA

BUTVIN, J.: Slovenské národnozjednocovacie hnutie (1780–1848). Bratislava 1965.
HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Almanach Zora z jazykového stanoviska. Biografické štúdie, *I,* 1970, s. 105–106.
Listy Martina Hamuljaka I. Martin 1969.
Listy Martina Hamuljaka II. Martin 1989.

MAŤOVČÍK, A.: Vavrinec Čaplovič a osudy jeho knižnice. Martin 1962.
MAŤOVČÍK, A.: Martin Hamuljak (1789–1859). Bratislava 1971.
MAŤOVČÍK, A. – ŠARLUŠKA, V.: Listy Vavrinca Čaploviča Martinovi Hamuljakovi. Kniha, 6–7, 1981 s. 192.
RADLINSKÝ, A.: Martin Hamuljak. Slovesnosť, *I*, 1863, s. 57.
ŠTÚR, Ľ.: Hlas k rodákom. Orol tatranský, *I*, 1845, s. 50.

O niektorých postojoch ku kodifikačnej práci

(Jazykoveda na pranieri)

IVAN MASÁR

1. Keď sa pred vyše desiatimi rokmi šírila po Bratislave a neskôr po celom Slovensku fáma, že jazykovedci utvorili slovo *lezúň* ako pomenovanie dieťaťa, čo ešte nevie chodiť, lež iba lezie, asi nikto nepredpokladal, že sa tým pohol ten povestný kamienok, ktorý rozhýbe lavínu svojráznej kritiky jazykovedcov pracujúcich v oblasti jazykovej kultúry a lexikografie. Hoci sa v tejto súvislosti pohotovo a veľmi zrozumiteľne pripomenulo, že slovo *lezúň* „nebolo utvorené ani rozširované v slovenskom jazykovednom prostredí" (Ružička, 1982), ako aj to, „že tvorenie nových odborných termínov je vecou príslušných odborníkov, a nie slovenčinárov" (tamže), fáma sa neprestala šíriť. Navyše jej rozširovanie posmelilo a vlastne podnes posmeľuje istú časť našej kultúrnej aj širšej pospolitosti do ďalších kritických výrokov, pretože recidíva fámy o lezúňovi je nevypočítateľná a sama fáma nevykoreniteľná, ako potvrdzujú listy aj telefonické dopyty v jazykovej poradni Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, otázky na besedách o jazykovej kultúre i príspevky v tlači (najnovšie v bratislavskom Večerníku 6. 8. 1991, s. 5, a v časopise Roháč v č. 36 z 2. 9. 1991, s. 11). Skúsenosť ukazuje, že boj s výmyslami akéhokoľvek druhu a s ich rozširovaním je márny, no preskúmanie argumentov a oprávnenosti kritiky je nevyhnutné pri formulovaní princípov jazykovej kultúry v zmenených spoločenských podmienkach.

2. Stalo sa módou a hádam aj vecou spoločenskej prestíže, že redaktori, novinári, kabaretní umelci, spisovatelia a i. vyjadrujú svoj postoj k niektorým jazykovým jednotlivostiam alebo aj k všeobecným otázkam patriacim do kompetenčnej sféry jazykovedy, resp. jej časti. Dotkneme sa tu vybraných prípadov z posledného obdobia, budeme ich sprevádzať krátkym komentárom a konfrontovať s faktami a názorom jazykovedcov.

2.1. V politickej diskusii zorganizovanej v Slovenskom rozhlase (Bratislava 25. 5. 1990 okolo 18. hod.) sa v súvislosti s volebným zákonom a volebnými právami občanov objasňovali niektoré odborné termíny, medzi nimi aj termín *kandidátna/kandidátska/kandidačná listina.* Vedúca diskusie

v dobre mienenej poznámke upozornila, že náležitá podoba tohto termínu je *kandidačná listina.* Jeden z účastníkov reagoval na to replikou, že jazykovedci prišli s týmto návrhom neskoro. Replika nebola adekvátna jednak preto, že vedúca diskusie vôbec nespomenula jazykovedcov, jednak preto, že návrh na ustálenie jedného z troch variantov dôležitého termínu frekventovaného v predvolebnom období podali jazykovedci v dostačujúcom predstihu. Krátky slovník slovenského jazyka vyšiel totiž dávno pred voľbami a v heslách *kandidácia, kandidátka* zaznamenáva podobu *kandidačná listina.* Nebolo chybou jazykovedcov, že ani v najvyššej volebnej komisii nikomu neprekážala terminologická variantnosť a že zužitkovaním údajov v uvedenom slovníku nikto z komisie nepodporil stabilitu konkrétneho terminologického mikrosúboru v takej dôležitej položke, ako je práve termín *kandidačná listina.* Namiesto toho, aby sa nazrelo do slovenskej normatívnej príručky, netvorivo sa siahlo za českým spojením *kandidátní listina.*

2.2. V relácii iného typu (relácia bola vysielaná na tej istej stanici 26. 5. 1990 okolo 15. hod.) známi herci J. Filip a J. Satinský v časti jedného dialógu sa podujali na kritiku slova *hovorca.* Jeden z nich vraj pociťuje toto slovo v porovnaní s českým slovom *mluvčí,* ako keby sa mu dostal piesok medzi zuby. Ani rafinovanou výstavbou dialógu, ani jeho profesionálne dobre zvládnutým podaním sa však neprikryl zámer účastníkov rozhovoru spochybniť ústrojnosť a komunikačnú hodnotu tohto odobreného (porov. Pisárčiková, 1990), prirodzeného a samozrejmého slovenského slova a prácu v oblasti jazykovej kultúry a výchovy.

2.3. V ďalšej rozhlasovej relácii – v relácii Humorikon (vysielanej 23. 4. 1989 na stanici Bratislava) autor a moderátor relácie O. Andrássy zaradil do kolonky či rubriky označenej ako najväčšia sprostosť roka slovenský ekvivalent českého frazeologizmu *má pro strach uděláno,* ktorý našiel v Česko-slovenskom slovníku (Bratislava, Veda 1979). Popri ekvivalentoch *toho sa strach nechytá, ten sa ani čerta nebojí* sa ako tretí uvádza ekvivalent *to je pravý nebojsa* (v hesle *udělat*), kvalifikovaný v relácii ako najväčšia sprostosť roka. Možno dakto bude namietať, že táto nelichotivá a príkra klasifikácia konkrétneho jazykového prostriedku sa urobila v humoristickej relácii a že ide o nedostatok či dokonca o absenciu zmyslu pre humor, ak sa pri nej vôbec pristavujeme. K tomu možno poznamenať, že manifestáciou zmyslu pre humor v nijakom prípade nie je to, keď sa niekto odváži verejne vyhlásiť za veľkú sprostosť, čomu sám dobre nerozumie. Česká fráza má totiž presne opačný význam, aký jej pripísal autor relácie (neznamená „mať plné gate strachu"). V liste adresovanom riaditeľovi rozhlasu to pripomenul riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Zároveň pripomenul nevhodnosť takého postupu, keď sa znevažuje odborná práca pracovníkov vedeckého pracoviska a spochybňujú sa kvality lexikografického diela, ktoré robí dobré služby širokej kultúrnej verejnosti.

3. Módnemu trendu kritizovať jazykovedu a jazykovedcov sa veľmi ochotne podvoľuje aj naša tlač (časopisy zaoberajúce sa kultúrou v širokom zmysle, ba aj denná tlač). Zaznamenávame niekoľko výrokov a postojov aj z tohto média.

3.1. Bratislavský Večerník robí užitočnú popularizačnú a kultúrotvornú robotu publikovaním interview s významnými osobnosťami slovenskej kultúry a vedy. Nie každé interview je však vo všetkých zložkách plnohodnotným kultúrotvorným aktom. V rozhovore s uznávaným spisovateľom A. Bednárom sa redaktorka spytovala na autorskú reč a individuálny štýl a dostala takúto odpoveď: „S tou rečou, s tým jazykom musí sám autor zápasiť, nikoho nech si nepriberá k tomu, nijaké chodúle ani rebrík. To mu nikto do poriadku nedá, ani jazykovedný ústav, hoci sa honosí kadečím, ale je známy hlavne lenivosťou" (Bednár, 1989). Je to síce suverénna výpoveď, najmä však vážne verejné obvinenie, no bez konkretizovania toho, kde, ako a čím sa jazykovedný ústav honosí, bez podopretia opovážlivého výroku konkrétnymi príkladmi, ktoré by dokazovali, ako zásah pracovníka jazykovedného ústavu znehodnotil Bednárov text, má len hodnotu obyčajnej insinuácie, ktorú nebolo možné nechať bez ohlasu. Reagoval na ňu opäť riaditeľ Jazykovedného ústavu listom adresovaným spisovateľovi. Prílohou listu bola správa o činnosti JÚĽŠ SAV za rok 1988, číslo časopisu Kultúra slova, v ktorom sa poukazuje na postoj jazykovedcov k redakčným zásahom do rukopisov, a číslo časopisu Slovenská reč s textom štúdie venovanej rozboru Bednárovho diela. Prílohy mali autorovi ukázať, že jeho výrok je neopodstatnený. A. Bednár sa síce ospravedlnil, žiaľ, ospravedlnenie bolo iba neverejné, pričom možno pripomenúť, že nežičlivé výpovede publikoval aj inde (pozri Bednár, 1989, s. 100–110).

3.2. V inom interview uverejnenom v tých istých novinách interviewovaný adresoval akademickému jazykovednému pracovisku toto: „Treba v našom školstve, v učebniciach nabúrať ten starý puritánsky (tak!) prístup k budovaniu slovenského jazyka (!) i k vyučovaniu cudzích jazykov. Napríklad Jazykovedný ústav SAV vychádza z byrokratického ponímania jazyka a učí ľudí často hovoriť také výrazy, ktoré sú im cudzie, a to ešte v slovenčine. Niet sa potom čo čudovať, ak sú jazykové učebnice písané ťažkopádne a nefunkčne..." (Urbánek – Vavrová, 1990).

Ako vo všetkých predchádzajúcich prípadoch aj v tomto prípade sa čosi tvrdí, niekto obviňuje, no nepodopiera sa to jediným vierohodným argumentom alebo príkladom. V kritickom komentári k tomuto novinovému materiálu odznela výzva, aby jeho autori objasnili, čo je to puritánsky (!) postoj k jazyku, aby uviedli dôkazy na byrokratické ponímanie jazyka, ďalej na to, že Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV propaguje slovenské výrazy cudzie aj Slovákom, a aby odcitovali ťažkopádne pasáže z učebnice, ktorú napísal jazykovedec (porov. Masár, 1990). Z tejto výzvy sa nesplnilo celkom nič, jazykovedcom

muselo stačiť ospravedlnenie, v ktorom sa hlavný aktér rozhovoru vyjadril, ako hlboko ho znepokojila poznámka o interview s ním, ako došlo k dezinterpretácii jeho výrokov, ako si váži výsledky práce slovenských jazykovedcov atď. (pozri Urbánek, 1990). Napriek všetkému je to chvályhodný krok, ktorému nechýbajú základné etické rozmery. Nikto iný sa na čosi podobné neodhodlal.

3.3. Nesúhlas s kodifikačnou a inou prácou jazykovedcov sa niekedy predkladá verejnosti nielen ako kritika jednotlivosti, lež ako kritika kodifikačnej práce vôbec: „Normotvorba áno, ale nie despotické a feudálne zákonodarstvo. Žiada sa mi zvolať: viac tolerancie, slobody, otvorenosti, demokracie a internacionalizmu v slovenčine! Aby sme nezostali na posmech celému svetu, a najmä samým sebe. Aby sme sa i jazykom priblížili svetu a držali s ním krok..." (Janík, 1990).

Takáto kritika je veľmi všeobecná a bez uvedenia konkrétnych príkladov na despociu, netolerantnosť, nedemokratický postup atď. nemôže byť pre adresáta kritiky korektívom v jeho pôsobení. Ak sa povedzme vypracúvanie normatívnych príručiek a propagácia spisovnej normy v publikačných orgánoch slovenskej jazykovedy pokladá za feudálne zákonodarstvo, potom ide o nepochopenie funkcie spisovného jazyka, potreby jeho kultivovania a kodifikovania systémových prostriedkov, t. j. ide o neporozumenie a vážne nedorozumenie. Nedoložené tvrdenia možno ľahko vyvrátiť overiteľnými faktami. Overiteľné je napr. to, že už v šesťdesiatych rokoch v samom začiatku zintenzívnenej starostlivosti o kultúru spisovnej slovenčiny sa jazykovedci usilovali o plodný dialóg s tými používateľmi jazyka, ktorých postavenie je v jazykovej kultúre aj v jazykovej výchove rozhodujúce, predovšetkým, pravdaže, so spisovateľmi. Dostatok dôkazov o tom sa nachádza vo viacerých zborníkoch z vedeckých konferencií. V jednom z nich sa v súvislosti s používaním príznakových a okrajových jazykových prostriedkov okrem iného píše toto: „...neexistuje...ani jedno slovenské slovo, ktoré by malo byť pre slovenskú prózu vôbec zakázané" (Ružička, 1965). Dodávame: nielen slovenské a nielen pre prózu. Vymáhať si ešte „viac tolerancie a slobody" naozaj môže iba ten, komu chýba základná informácia o postoji jazykovedcov k slobode umeleckej tvorby vrátane slobody výberu jazykových prostriedkov.

Nie je ničím iným ako dobýjaním sa do otvorených dverí, keď sa niekto v súvislosti s jazykovou kodifikáciou dožaduje otvorenosti a demokracie. Jazykovedci predsa publikujú (t. j. verejne čiže otvorene oznamujú) v jazykovedných časopisoch, v novinových rubrikách, v rozhlase atď. svoje stanoviská k všeobecným problémom jazykovej kultúry, rozbory textov, nápravné upozornenia. Okrem toho pokladajú za celkom prirodzené zaoberať sa aj mienkou používateľa jazyka, ktorý má možnosť vyjadriť sa k istému jazykovému javu alebo problému. Jedným z ďalších dôkazov otvorenosti a demokracie

je listový a telefonický styk používateľov jazyka s jazykovedným pracoviskom. Pravda, ak sa v rámci tohto styku na základe jazykovedných poznatkov neprijme názor opytujúceho, nemalo by sa to kvalifikovať ako diktát a absencia demokracie. Je to jednoducho výraz rozdielu v stupni poznania a ovládania spisovného jazyka. V tejto súvislosti hodno pripomenúť prípravu nových Pravidiel slovenského pravopisu vydaných r. 1953. Celospoločenská diskusia pred vydaním takej závažnej príručky, akou sú pravopisné pravidlá, bola v tom antidemokratickom ovzduší na dlhý čas zásluhou jazykovedcov jediným demokratickým aktom. Ak sa teda niekomu žiada pri riešení otázok jazykovej kultúry a jazykovej výchovy viac otvorenosti a demokracie, mal by vedieť (alebo mal by sa napred informovať), koľko jej v skutočnosti je.

Volanie po väčšej internacionalizácii slovenčiny takisto vyplýva z nedostačujúcej informovanosti o skutočnom stave veci. Stanovisko jazykovedcov k tomuto problému je nielen zreteľné, ale aj kategorické, pretože tvrdia, že „spisovná slovenčina sa n e s m i e (zdôraznil I. M.) izolovať od okolitého sveta – nesmie stratiť kontakt s ostatnými slovanskými a svetovými jazykmi, a to ani pri dotváraní odbornej terminológie, lebo dnes sa viac ako kedykoľvek predtým uplatňuje medzinárodný charakter kultúry, vedy, umenia i civilizácie" (Ružička, 1967, s. 14). Dôležité je, že toto nie je iba teória a zbožné želanie významného reprezentanta slovenskej jazykovedy, ale že sa uvedený kategorický postulát premietol a premieta do jazykovej praxe. Výsledky práce terminologických komisií – napríklad – sú presvedčivým dôkazom toho, že slovenčina sa od ostatného sveta neizoluje, ani sa mu „nevystavuje na posmech". Ešte väčšej internacionalizácie sa môže domáhať len ten, kto dosiaľ ani len nenazrel do slovenskej matematickej, genetickej, astronomickej terminológie, do terminológie počítačov, génového inžinierstva, do modernej botanickej terminológie a do ďalších terminológií, kto si nevšimol, že legitímnym členom spisovnej slovnej zásoby sú také slová, ako *manažér, plejbek, handicap, kontajner, džús, šprint* a desiatky ďalších. Pravda, jazykovedci sa nielen ex officio, teda z úradnej moci, bránia uskutočňovaniu tzv. bezbrehej internacionalizácie a práve v tom niekedy narážajú na múr ľahostajnosti a nepochopenia. Upozornenie na to, že slová a spojenia slov ako *copy centre, dance party, image, know-how, briefing* atď. nie sú v slovenčine potrebné, pretože ich domáce náprotivky *kopírovňa/rozmnožovňa/rozmnožovacie* al. *kopírovacie stredisko, tanečná zábava, výzor/vzhľad, zručnosť/šikovnosť/fortieľ, tlačová porada* sú s nimi rovnocenné, posudzujú „bezbrehí internacionalisti" ako konzervativizmus a obmedzený nacionalizmus. Nechcú vidieť to, čo jazykovedci musia vidieť, že totiž neuváženým preberaním cudzích slov sa potláča suverenita slovenčiny a že „sústavný prílev tisícov nových termínov [dodávame: aj slov z bežnej slovnej zásoby] pôsobí proti univerzálnosti jazyka a znižuje jeho schopnosť slúžiť dorozumievaniu v celej spoločnosti" (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 293).

Škoda, že sa autor vzdal myšlienky zmieniť sa „o konkrétnych prípadoch, kotrmelcoch a križiackych výpravách, ktoré vstúpili do súčasnej ústnej ľudovej slovesnosti v podobe anekdot". Bol by urobil dobrú službu kodifikačnej komisii pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, pravdaže za predpokladu, že nejde o prípady typu *modrá bielizeň – modrizeň, červená zelenina – červenina, rukávy – nohávy, ponožky – ponučky* (spolu s inými ich autor uvádza v dosť konfúznom kontexte). Tie sú totiž skôr produktom infantilnej hry na slovotvorbu než prejavom jazykovej tvorivosti dospelého človeka s tzv. insitným jazykovým vedomím, hry využitej na posmievanie sa z vlastného jazyka a jeho „nedôslednosti", za ktorú – podľa autora – nesú zodpovednosť len jeho profesionálni opatrovatelia čiže jazykovedci alebo v terminológii autora výkonní práporčíci jazykovej čistoty. Je nepríjemným prekvapením (takéto prekvapenie pripravili niektoré časti kritikovho textu), ak je slovenský spisovateľ náchylný interpretovať význam slova *bielizeň* cez jeho povrchovú štruktúru (ako by nikdy nebol počul, že pojmová náplň sa môže zmeniť, ale pomenovanie pojmu sa zmeniť nemusí), ak slovenskému spisovateľovi prekáža asymetria v odvodzovaní pomenovaní ochranných prostriedkov na nohy a ruky, teda to, že v spisovnej slovenčine máme *ponožky,* ale *rukavice,* nie *ponučky* (analogicky podľa *ponožky*).

3.4. Už sme naznačili, že kritické postoje ku kodifikačnej práci nepublikuje iba rozhlas a denná tlač, lež aj časopisy a noviny zaoberajúce sa kultúrou v širokom zmysle. Hneď prvá otázka v rozhovore s významným hercom a autorom je vyjadrením nespokojnosti s kodifikačnou prácou: „Na naše stretnutie som si priniesol Slovník nesprávnych a správnych výrazov, ktorý jeho autori uvádzajú vetou: Obsahuje asi dvanásťtisíc nesprávne používaných výrazov a ich správne podoby... Čo si myslíte o existencii takého slovníka?" (Lasica – Murín, 1990, s. 1). V odpovedi opýtaného čítame okrem iného toto: „To, že jazykovedci našli dvanásťtisíc výrazov, ktoré by sa nemali používať, by sme mohli chápať aj ako symbol toho, ako pristupujeme k riešeniu takého živého problému, akým je jazyk" (tamže). Aj z výberu otázky, aj z odpovede na ňu je jasné, že ide o odmietnutie a kritiku tohto slovníka. Kritika je oprávnená, ale nezasahuje správny cieľ. Ani jeden z autorov slovníka nie je totiž jazykovedec. Okrem toho sami jazykovedci sa o tomto slovníku vyjadrili veľmi kriticky (pozri Kočiš, 1975; Ondrejovič, 1976), čo sa v záujme úplnosti a korektnosti informácie nemalo obísť.

V odpovedi na otázku, či jestvuje šanca dopracovať sa k mestskej slovenčine, cítiť ľútosť nad tým, že sme „odsunuli na vedľajšiu koľaj také jazykovo bohaté nárečia, akými sú východňarčina, šariština, záhoráčtina" (tamže, s. 12), no presvitá z nej najmä nespokojnosť a kritika práce v oblasti jazykovej kultúry. „My by sme mali integrovať nové tvary a významy v jazyku," píše sa ďalej, „nebáť sa, aby sa náš jazyk aj – ako hovorí Julo Satinský – zašpinil novými vplyvmi. Namiesto toho ho konzervujeme, uzatvárame, pretože sa

nám jedno slovo zdá české, iné neslušné, bránime tomu, aby sa náš jazyk obohacoval a slovne vyvíjal, čo mimoriadne potrebuje" (tamže). Z plurálov *konzervujeme, uzatvárame,* ale najmä *bránime* nie je ťažké určiť, kto je skutočným agensom deja. Umelecké spoločenstvo, ale ani iné záujmové skupiny by si však naozaj nemali ťažkať, že im jazykovedci vymedzujú či dokonca zužujú možnosti pri výbere jazykových prostriedkov. V teórii spisovného jazyka sa celkom zreteľne hovorí, že „v umeleckej literatúre môže autor používať všetky výrazové prostriedky národného jazyka, teda aj nárečové, slangové, profesionálne, ba i samostatne utvorené... aj také prvky, ktoré sa v spisovnej tradícii označujú ako nesprávne; pravda... musí byť zreteľný dôvod použitia takýchto prvkov" (Horecký, 1982, s. 54). To azda netreba komentovať... K obohacovaniu a vývinu jazyka sme sa už vyjadrili, potrebné je však upozorniť, že termíny *národný* a *spisovný jazyk* nie sú totožné (je medzi nimi vzťah celok – časť) a že ani medzi termíny *jazyk umeleckej literatúry* a *spisovný jazyk* nemožno dať znamienko rovnosti. Upozorňujeme na to preto, že v tej forme národného jazyka, ktorú pomenúvame *spisovná forma* (používa sa v škole, v rozhlase, v novinách, skrátka vo verejnom styku), nie je, ani nemôže byť taká voľnosť v používaní jazykových prostriedkov ako v umeleckej literatúre. Dodajme napokon, že väčšia informovanosť o fungovaní jazyka v spoločnosti a o práci jazykovedcov by bola vtlačila nielen komentovanej časti interview iný obsah a hádam aj tón.

3.5. Najviac kritiky kodifikačnej a lexikografickej práce sa však v poslednom čase sústredilo okolo prepisu antických vlastných mien (najmä gréckych) a okolo spracovania Krátkeho slovníka slovenského jazyka (ďalej KSSJ).

3.5.1. V súvislosti s prvým okruhom sa slovenským jazykovedcom adresovala aj takáto ostrá výčitka: „Chaos, ktorý zavládol v našich prekladoch z antickej literatúry, prišiel ako dôsledok nových Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1953. Ich autori... zavinili chaos v prepise gréckych a latinských mien, ktorý nadobudol také veľké rozmery, že tento stav nemožno nazvať ináč ako Augiášovým chlievom" (Okál, 1989). Ak sa vezme do úvahy, že Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 nekodifikujú zásady (pravidlá) transkripcie gréckych vlastných mien, že sa v ich slovníkovej časti zaznamenáva iba niekoľko všeobecne známych mien v takej podobe, ako sa ustálili v slovenčine, ukáže sa citované tvrdenie ako neopodstatnené a neobjektívne.

Pravá príčina nejednotného postupu pri prepise antických mien sa nechcene odkrýva v tomto konštatovaní: „Pri zopár menách, ktoré sú v pravidlách, sme sa riadili nimi a pri ostatných menách sme postupovali, ako sme uznali za dobré, často aj s dávkou invencie. Za chaos sú však zodpovední aj klasickí filológovia, že zavčasu nebubnovali na poplach a nevarovali pred chaosom, ktorý sa dal očakávať, a že verejne neprotestovali proti nehoráznostiam, ktoré sa objavili v ich publikáciách, no neboli v rukopisoch" (tamže). Isteže prekladatelia mali aj mohli protestovať proti nekvalifikovaným zásahom do svojich textov. V rámci spomínanej celonárodnej diskusie o pravidlách mali

a mohli uplatniť svoje požiadavky. Predovšetkým sa však nemali spoliehať len na invenciu alebo len na to, čo ktorýkoľvek bez súhlasu iného uznal za dobré, ale mali sa spoločne dohodnúť na jednotnom postupe. Bolo by sa tak predišlo tomu, že ani dvaja prekladatelia z toho istého pracoviska neprepísali konkrétne mená rovnako (porov. *Sizyfos – Sízyfos, Sparta – Sparté, Tetis – Téthys, Tespije – Thespeia, Lykurgos – Lykúrgos, Lykofron – Lykofrón* atď.). Je veľmi jednoduché aj zjednodušujúce viniť za chaos v prepise antických mien platné pravopisné pravidlá a obchádzať prax prekladateľov, ktorí sa nevládali vzdať individuálneho prístupu k problému transkripcie, resp. dohodnúť na rovnakom postupe.

3.5.2. Kritiku KSSJ azda možno pokladať za uzavretú, preto tu stačí zrekapitulovať, že sa z Literárneho týždenníka nedobrovoľne preniesla do časopisu Kultúra slova*, kde sa v dvoch článkoch odkryla vecná nesprávnosť a nepravdivosť viacerých tvrdení a otvorene sa poukázalo aj na nápadné, príznakové spôsoby kritiky (Kačala, 1990; Kolektív, 1990). V podobe a miere prekračujúcej hranicu spoločenskej prípustnosti sa takéto spôsoby uplatnili aj v spore o spracovaní terminológie v KSSJ. Namiesto vyvrátenia tézy o potrebe a prípustnosti istej simplifikácie definície termínu, namiesto triezveho posúdenia metódy, na základe ktorej sa do KSSJ spracovali terminologické položky (o tomto okruhu problémov pozri Masár, 1989), sa publikovali insinuácie, posmešky a trápnosti (Žáryová, 1989: *jeho znalosti o predmete sa vôbec nerozvíjajú; bez duševnej námahy logickými pinetami dospel k momentu, keď sa odvážil skočiť rovno salto; učiť odborníka ... je veľký nezmysel; ale viac než čudné je, že I. Masárovi a jeho kolegom chýba v KSSJ práve tento termín* [sexuológia] atď.). Nezaujatý kritik, ktorému šlo o vec, predložil namiesto bezcenného slovného balastu takéto hodnotenie a stanovisko k nastolenému problému: „Na teoreticky zdôvodnenej koncepcii a premyslenej metóde určovania rozsahu a povahy informácií sa zakladá spracovanie odborných termínov v KSSJ. Vychádza sa z toho, že na rozdiel od nefilologických slovníkov objektom opisu výkladového slovníka je jazykový význam termínu (nie vedecký pojem), ktorý sa má opísať na poznávacej rovine zodpovedajúcej celospoločenskej komunikácii, teda v súvzťažnosti s významami slov bežného jazyka" (Dolník, 1990, s. 93).

4. Z pomerne rozsiahlej škály postojov ku kodifikácii, lexikografickej a jazykovovýchovnej práci sme sa tu venovali prieskumu krajného postojového pólu, t. j. vyhrotene kritickým negatívnym postojom. (Anketový prieskum ukázal, že nejestvujú iba negatívne a pozitívne postoje – pozri Slančová, 1990.) Cieľom preskúmania bolo posúdiť ich opodstatnenosť a zistiť príčiny. Predpokladáme, že opodstatnenosť či neopodstatnenosť negatívnych postojov dosť zreteľne vyplýva z tých častí článku, kde sa negatívne postoje konfrontujú s faktami a jazykovednou teóriou.

*Vysvetlenie je v redakčnej poznámke (pozri Kultúra slova, *24*, 1990, s. 74).

4.1. Z príčin vyvolávajúcich negatívne postoje patrí na prvé miesto to, že používatelia jazyka a medzi nimi aj niektorí aktívni tvoriví používatelia chápu pripomínanie a propagáciu spisovnej normy a jej kodifikáciu ako obmedzovanie osobnej zvrchovanosti. Je to pochopiteľné, pretože najmä u tvorivých pracovníkov jazyk svojím spôsobom reprezentuje osobnosť používateľa a požiadavka korigovať niečo v osobnom idiolekte sa vníma ako potláčanie osobnosti a stieranie individuality. (Pritom sa, pravda, stráca zo zreteľa fakt, že socializácia človeka sa nedá uskutočniť bez stanovenia istých pravidiel a bez istých obmedzení vrátane jazykových a že je tu neochota prijímať takéto obmedzenia ako prostriedok na dosiahnutie vyššieho individuálneho zisku.) Reakciou na to býva „útočná obrana" – spochybňovanie správnosti kodifikácie, neraz aj jej potreby, spochybňovanie kompetencie jazykovedcov.

V preskúmaných materiáloch možno vystopovať aj ďalšiu príčinu negatívnych postojov. Je to nedostačujúca informovanosť o jazykovedných prácach. Prevláda zúžený pohľad cez drobné popularizačné poznámky v hromadných oznamovacích prostriedkoch adresované najširšiemu okruhu záujemcov o jazykovú kultúru, zriedkavejšie pohľad cez pravopisné pravidlá a slovník. Takmer nič sa nevie o teoretických alebo časopiseckých prácach, a preto kritika často objavuje to, čo je už prebádané aj vysvetlené.

Ďalšia príčina je v aplikácii oficiálnej kodifikácie. Kodifikáciu má u nás na starosti akademické jazykovedné pracovisko ako prvostupňová preskripčná inštitúcia. Jestvujú aj ďalšie inštitúcie, napr. vydavateľstvá, ktoré majú vlastných jazykových redaktorov aj vlastné jazykové úzy. Tie sú neraz prísnejšie ako predpokladajú normy kodifikované prvostupňovou preskripčnou inštitúciou, navyše sa ich dodržiavanie vyžaduje priamočiaro a v bezprostrednom styku s autorom. V jednotlivostiach sa vydavateľstvá nezhodujú a to vyvoláva zbytočné napätie a nedorozumenia. Nie bezdôvodne sa potom konštatuje, že ťažkosti s jazykom „pociťujú spisovatelia zvlášť vtedy, keď sa jednotlivé vydavateľstvá rozchádzajú v názore, čo sa smie a čo nie" (Lasica – Murín, c. d., s. 1). Žiada sa tu upozorniť na potrebu rozlišovať medzi jazykovými redaktormi a jazykovedcami – aj niektorým veľmi váženým autorom totiž tieto dve profesie splývajú.

5. Postoje ku kodifikačnej a ďalšej práci jazykovedcov môžu byť rozličné a dajú sa vyjadriť rozmanitým spôsobom. Vyjadrením vyhrotene kritického postoja sa vstupuje do polemiky či diskusie s tými, čo za kodifikáciu zodpovedajú. V našom článku je reč najmä o tých vstupoch, pri ktorých sa diskutéri, kritici a polemici držia zásady, že pred vstupom do polemiky si nenačim „vyzúvať topánky" (Mihálik, 1989). Sú to diskutéri, pre ktorých je príťažlivým vzorom polemiky Marxov (tak!) „humor a zničujúci sarkazmus" (tamže). Ak sa pritom neobchádzajú fakty, nezahmlieva či celkom nestráca predmet diskusie a ak sa prinášajú aj presvedčivé argumenty a vierohodné príklady, možno aj to akceptovať. Postoje citované v tomto článku však

prezrádzajú absenciu poznatkov o predmete sporu, kalkulujú s neinformovanosťou čitateľa, zjednodušujú fakty a situácie, predkladajú falošné súvislosti a neoverené tvrdenia, exponujú emocionálnu stránku polemiky pred vecnou a poznávacou a neprípustne zovšeobecňujú. Tým sa oslabuje zmysel a kultúra diskusie, dochádza k zámene kultúry za diverziu v kultúre, ktorá nikomu a ničomu neprospieva, iba namiesto reflexívnych, rozumových centier atakuje emočné centrá a kadekoho provokuje na kritiku jazyka, jazykovedy a jazykovedcov. Plody diverzie už dozreli.**

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

**O ich kvalite vydávajú svedectvo militantné telefonáty s pracovníkmi jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ako aj niektoré materiály a listy adresované tomuto pracovisku. Predkladáme „reprezentatívne" ukážky:

Pán Ing. Rudolf Blablo z Bratislavy sa pokúsil napísať príspevok do jazykovej rubriky v denníku Práca, odkiaľ ho pravdepodobne ako nepublikovateľný poslali do ústavu. Autora trápi problém, ktorý sa už neraz vysvetľoval: vzťah dvojíc *dukelský – dukliansky, belanský – beliansky*. V potenciálnom príspevku kategoricky odmietol podoby s príponou *-iansky* bez primeranej argumentácie. Nahradil ju takto:

„Aj keď nie som jazykovedcom so „širokým záberom" aj s gotickým titulom DrSc., ale myslím si to nielen ja, ale celá naša slovenská verejnosť, aby zatiaľ aspoň v jazykovom okienku, ktoré občas čítavam, vyšla konečne pravda najavo, kto a prečo spotvoril našu reč v tak pre národ významných pomenovaniach a názvoch, akými sú: Duklianska ulica – Dukelská ulica, Belianske Tatry – Belanské Tatry...

Na obrazovke v televízii dňa 17. 8. 1988 vo večerných hodinách sme sledovali interview p. Kačalu DrSc. s moderátorkou TV, čo všetko jazykovedci vykonali, robia a čo budú robiť. Majú to v pláne SAV, kde pracujú. Keď moderátorka so zvedavosti sa opýtala, ako je to vlastne s tou „Duklianskou" ulicou, vedec so „širokým záberom" zrazu dostal trému a nedal odpoveď. Vycítili sme, že asi dostal príkaz zhora od rodnej strany...

Prečo sa neozval ani iný významný jazykovedec so „širokým záberom" p. Vincent Blanár, DrSc., ktorý intenzívne nadväzoval na predchádzajúce výskumy z dominantných oblastí – sémantickej rekonštrukcie? Ani jemu to dominantné spotvorovanie slovenského jazyka nevadilo? Som zvedavý, kedy sa obaja ozvú a krivdu napravia."

(Úplný text spolu s odpoveďou autorovi je archivovaný pod značkou JP/116/91 v oddelení jazykovej kultúry.)

Nemáme v úmysle komentovať konfrontačný tón textu, absenciu spoločenského taktu, ani sa nedotkneme elementárnych chýb a nevypracovanosti formulácií, iba k podozreniu o príkaze zhora poznamenávame toto: za preferenciu a propagovanie systémového tvaru *dukliansky* mali jazykovedci konflikt s ÚV KSS. Strana teda nedala príkaz na zavedenie tvaru *dukliansky*, ale naopak – zakazovala ho.

Ďalšia ukážka je z listu pána Júliusa Tomina z Krupiny:

„Krupina 10. februára 1990 (.?) Podľa Pravidiel treba dať za 1990 bodku. Prečo ste tento neznysel nariadili?...

Pri tejto príležitosti Vás ešte prosím, aby ste mi napísali, aké stanovisko dnes zaujímate k výrazu „rodná strana". Proti tomuto nezmyselnému, náš cit priamo urážajúcemu spojeniu sme

LITERATÚRA

BEDNÁR, A.: Povinnosť ou umenia je rešpekt ku skutočnosti. Večerník 7. 7. 1989, s. 6–7 (rozhovor s E. Muchovou).

BEDNÁR, A.: Z rozhovorov. Slovenské pohľady, *105,* 1989, č. 12, s. 100–110.

DOLNÍK, J.: Krátky slovník slovenského jazyka (recenzia). Jazykovedný časopis, *41,* 1990, s. 92–95.

HORECKÝ, J.: Spoločnosť a jazyk. Bratislava, Veda 1982. 112 s.

HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.

HORECKÝ, J.: Obsah a forma polemického textu. Kultúra slova, *24,* 1990, s. 3–11.

JANÍK, J.: Slovenčina zahnaná do jazykového kútika. Pravda 22. 2. 1990, s. 5.

KAČALA, J.: Aký je Krátky slovník slovenského jazyka. Kultúra slova, *24,* 1990, s. 74–83.

KOČIŠ, F.: Slovníček, ktorý neposlúži. Nedeľná Pravda, *8,* 1975, č. 24, s. 6.

KOLEKTÍV: Po diskusii o Krátkom slovníku slovenského jazyka. Kultúra slova, *24,* 1990, s. 83–90.

LASICA, M. – MURÍN, G.: Jeden za dvoch, dvaja za všetkých. Literárny týždenník, *3,* 1990, č. 1, s. 1 a 12.

MASÁR, I.: O terminológii a nomenklatúre. Literárny týždenník, *2,* 1989, č. 17, s. 5.

MASÁR, I.: Poznámka k jednému interview. Večerník 2. 8. 1990, s. 5.

MIHÁLIK, V.: Spôsoby a nespôsoby alebo od Horáca po Horeckého. Literárny týždenník, *2,* 1989, č. 10, s. 5.

OKÁL, M.: Ešte k prepisu gréckych a latinských mien do slovenčiny. Literárny týždenník, *2,* 1989, č. 11, s. 11.

ONDREJOVIČ, S.: Niekoľko poznámok k Slovníku správnych a nesprávnych výrazov. Slovenská reč, *40,* 1976, s. 310–312.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Hovorca. Kultúra slova, *24,* 1990, s. 223–224.

RUŽIČKA, J.: Problémy jazykovej kultúry. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967, s. 9–22.

RUŽIČKA, J.: Povera o lezúňovi. Kultúra slova, *16,* 1982, s. 24–25.

SLANČOVÁ, D.: Anketový prieskum postojov k jazyku. Slovenská reč, *55,* 1990, s. 3–19.

URBÁNEK, Š. – VAVROVÁ, D.: Nielen škola vychováva. Večerník, 24. 5. 1990, s. 5.

URBÁNEK, Š.: K jednému nedorozumeniu. Večerník, 6. 8. 1990, s. 5.

ŽÁRYOVÁ, L.: Kto múti vodu. Literárny týždenník, *2,* 1989, č. 25, s. 5.

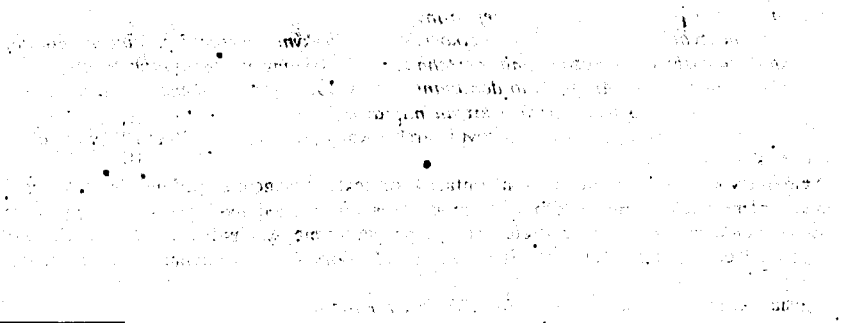

Vám písali, no Vy ste ho servilne, ponížene, podlízavo, otrocky o d o b r i l i." (List je archivovaný pod značkou JP/82/90.)

V ukážkach z ďalších listov nie je potrebné pokračovať, lebo štylistické postupy pisateľov, provokácie a agresivita sú v nich na rovnakej úrovni.

DISKUSIE

O názvoch štátov

JÁN HORECKÝ

V slovenskej normatívnej jazykovede sa už oddávna traduje mienka, že v spisovnej slovenčine sa názvy štátov tvoria tak, že podstatným menom sa vyjadruje štátna forma a príslušným prídavným menom vzťah k územiu alebo národu, ktorý na tomto území býva. Keby sme túto zásadu formulovali v termínoch onomaziologickej teórie, mohli by sme povedať, že onomaziologickou bázou názvu štátu je pomenovanie štátnej formy a onomaziologickým príznakom, totiž prvkom, ktorý danú štátnu formu špecifikuje alebo odlišuje od iných názvov, je vyjadrenie vzťahu k územiu alebo národu.

Proti takémuto pravidlu nemožno nič namietať, len treba pripomenúť, že onomaziologický príznak sa vyjadruje v slovenčine zhodným aj nezhodným prívlastkom a že ak sa tento typ hodnotí ako základný, mlčky sa predpokladá aj jestvovanie iného, nie základného typu, teda napr. typu *okres Bratislava-vidiek.*

V tejto súvislosti je pozoruhodné, že kým v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 sa jednoznačne poukazuje len na uvedený onomaziologický typ, a teda uvádzajú sa v kapitole o písaní veľkých písmen len príklady *Turčianska stolica, Nitriansky okres,* v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 (a vo všetkých ďalších vydaniach) sa už popri sebe uvádzajú príklady *Bratislavský okres* aj *okres Bratislava, Bratislavský kraj* aj *kraj Bratislava.* Zrejme sa tu zachycuje novší stav.

Na typ *okres Bratislava* upozorňuje aj L. Dvonč v rozličnosti *Hlas okresu Komárna?* (Slovenská reč, *27,* 1962, s. 56). Pripomína však, že písanie *okres Komárno* je iba dôsledkom toho, že takéto názvy sa často vpisujú do rozličných tlačív na vybodkované miesto typu *okres...* Z toho vyvodzuje, že tento typ je príznačný pre administratívny štýl.

Vo vzťahu k názvom štátov L. Dvonč v ďalšej štúdii (*O názvoch štátov typu Republika Mali,* Slovenská reč, *28,* 1963, s. 89–95) znova konštatuje, že pri názvoch štátov „nie je nevyhnutný taký postup, aký pozorujeme v administratívnom jazyku pri používaní názvov typu *okres Žilina"* a že názvy typu *Republika Mali* „vyzerajú nenašsky, neslovensky". Napokon sa tu konštatuje, že základný a produktívny typ v názvoch štátov je typ *adjektívum + substantívum,* resp. *adjektívum 1 + adjektívum 2 + substantívum* a že typ *Republika Mali* je zriedkavý.

Tento Dvončov typ je však značne zjednodušený, poukazuje iba na vonkajšiu podobu názvov (nesporne dôležitú), ale neskúma podrobnejšie jeho štruktúru.

V skutočnosti ide o zložitejší typ, v ktorom onomaziologickú bázu tvoria nielen jednoduché pomenovania štátnej formy typu *republika, kráľovstvo,* ale aj viacslovné pomenovania typu *demokratická republika, spojené štáty, spojené kráľovstvo.* Až na túto (jednoslovnú alebo viacslovnú) bázu nadväzuje onomaziologický príznak, v ktorom sa vyjadruje vzťah k územiu alebo obyvateľstvu. Aj ten môže byť jednoslovný alebo viacslovný: *Slovensko, Guinea-Bissau, Pobrežie Slonoviny.*

Schematicky:

báza	príznak	názov
republika	*Slovensko*	*Slovenská republika*
federatívna republika	*Brazília*	*Brazílska federatívna republika*
	Čechy a Slovensko	*Česká a Slovenská Federatívna Republika*
ľudová republika	*Čína*	*Čínska ľudová republika*
štát	*Izrael*	*Izraelský štát*
pridružený štát	*Portoriko*	*Portorický slobodný pridružený štát*
spojené štáty	*Amerika*	*Spojené štáty americké*
sultanát	*Omán*	*Ománsky sultanát*
zväz	*Austrália*	*Austrálsky zväz*
kráľovstvo	*Švédsko*	*Švédske kráľovstvo*
spojené kráľovstvo	*Veľká Británia a Severné Írsko*	*Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska*

Názov Veľkej Británie patrí do tohto typu, len je v ňom nezhodný prívlastok, preto je v genitíve.

Do tohto typu možno bez diskusie zaradiť aj sporný názov *Nemecká spolková republika.* Onomaziologickou bázou je spojenie *spolková republika,* onomaziologickým príznakom je *Nemecko* (dnes zjednotené). Treba pripomenúť, že táto podoba mala oporu najmä v paralelnom názve *Nemecká demokratická republika.*

Na druhej strane však neslobodno zabúdať, že aj typ *Spolková republika Nemecko* má oporu v slovenskej pomenovacej sústave, totiž v type *okres Trnava,* v ktorom sa uplatňuje pomenovací nominatív (porov. o tom aj v príspevku L. Dvonča *K názvom štátov typu štát Texas,* Slovenská reč, *29,* 1964, s. 215–218), kde sa síce podľa F. Daneša uvádzajú len typy *Praha-východ, Praha-juh,* ale jestvuje aj u nás typ *Bratislava-vidiek.*

V tomto pomenovacom type, ktorý sa uplatňuje pri názvoch územných celkov od názvov miest cez názvy okresov, krajov až po názvy štátov, je opačný významový vzťah než v uvedenom onomaziologickom type. Základnou zložkou je názov územia a k nemu sa pridáva diferencujúci prvok tiež v nominatíve. Diferencujúca sila je zrejmá napr. v dvojiciach *mesto Trnava* –

okres Trnava, štát Kuvajt – mesto Kuvajt, štát Mexiko – mesto Mexiko (v angličtine *Kuwait City, Mexico City*). Je zrejmé, že tento pomenovací typ je výhodný najmä v takých prípadoch, keď vlastné pomenovanie má zložitú podobu, od ktorej sa veľmi neprakticky dá odvodiť prídavné meno. Ide o také názvy ako *Bratislava-vidiek, Pobrežie Slonoviny, Panenské ostrovy, Francúzska Guyana, Západná Samoa.* K nim sa napr. v publikácii Krajiny sveta (Bratislava 1978) uvádzajú názvy štátov *Republika Pobrežie Slonoviny, Kolónia britské Panenské ostrovy, Zámorský departement Francúzska Guyana, Štát Západná Samoa, Socialistická republika Bosna a Hercegovina.*

K tomuto typu patria aj pomenovania štátov vo veľkých spolkových štátoch, a to nielen v Spojených štátoch amerických (ako upozorňuje L. Dvonč v štúdii *K názvom štátov typu štát Texas,* Slovenská reč, *29,* 1964, s. 215–218), ale aj spolkové štáty v Nemecku, spolkové krajiny v Rakúsku, štáty v Indii, provincie v Kanade. Tu všade sa používa pomenovací nominatív, a to nielen v ich pôvodnej, domácej podobe, napr. *spolková krajina Niederösterreich, spolkový štát Schleswig-Holstein,* ale aj v našej, adaptovanej podobe: *spolková krajina Dolné Rakúsko, spolkový štát Šlezvicko-Holštajnsko, slobodný štát Bavorsko.*

K tomuto typu patrí aj názov *Federatívna socialistická republika Juhoslávia,* preto má byť tvar nominatívu, nie genitívu. To platí aj o názve *Republika Pobrežie Slonoviny.*

Napokon môžeme k tomuto typu priradiť aj podobu *Spolková republika Nemecko.*

V spornej otázke, či sa má pokladať za správnu podoba *Nemecká spolková republika* alebo *Spolková republika Nemecko,* treba podľa mojej mienky zaujať takéto stanovisko: Pomenovanie *Nemecká spolková republika* nesporne vychádza z domácich tradícií. Ale ako sme ukázali, aj tieto tradície sa niekedy narúšajú z praktických potrieb: popri type *Bratislavský okres* pripúšťame aj typ *okres Bratislava-vidiek.* Ak je teda takýto pomenovací typ možný a správny, prečo by sme nemohli vyjsť v ústrety diplomatickému želaniu Nemcov a používať ich názov v podobe *Spolková republika Nemecko?*

Marianska 15, Stupava

Ks

ROZLIČNOSTI

Aká je kvantita v slove legitímny

Súčasná jazyková prax akoby sa bola organizovane vzbúrila proti platnej a jednotnej kodifikácii kvantity v slove *legitímny*. Už dlhší čas si všímame ústnu (hovorenú) aj písomnú prax najmä v prostriedkoch hromadnej informácie a tá je jednoznačne, povedali by sme aj bez výnimky, v prospech podoby *legitímny*, v ktorej je dĺžka na predposlednej slabike. Svedčia o tom aj tieto príklady:

Osvojovaná tradícia „vysokého" lyrického slova nevylučovala teda v Kuzmányho literárnom vedomí možnosť využiť nápodobu folklórneho piesňového prejavu ako *legitímnu* súčasť básnického umenia. (S. Šmatlák) – Daniela de Liessa Celesta doň už nevpísala, hoci bol jej synom a *legitímnym* potomkom Filipa Fabiciho a jeho ženy Klementíny Nedeckej. (H. Zelinová) – A tak sa sám seba opýtal, či jej *legitímna* výhra sporu vráti bývalý pokoj. (Nedeľná Pravda)

Tento stav je však v nezhode s kodifikačnými príručkami súčasnej spisovnej slovenčiny, v ktorých sa jednotne zachytáva podoba *legitímny* s dĺžkou na poslednej slabike. Tak je to v Pravidlách slovenského pravopisu (11. vyd. z r. 1971), v Slovníku slovenského jazyka II (1960) i v najnovšom Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, 2. vyd. 1989). Stavu kodifikovaného v Pravidlách slovenského pravopisu sa pridržiava Príručka slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu (1973) a Zaunerova Praktická príručka slovenského pravopisu (4. vyd. z r. 1973). V tejto poslednej uvedenej práci sa dokonca upozorňuje na podoby *legitímny* a *legitímnosť* hviezdičkou ako na nesprávne.

Ide, prirodzene, o jednotlivý problém, no jednako len signalizujúci aj širšie súvislosti. Pravdaže, ani takýto jednotlivý problém nemožno rozoberať oddelene od príbuzných alebo rovnocenných prípadov, s ktorými spoločne utvára istý mikrosystém. A práve v tejto širšej súvislosti sa ukazuje, že rozoberané prídavné meno svojou terajšou kodifikáciou dĺžky do daného mikrosystému nepasuje. Ak totiž porovnávame jeho kodifikovanú podobu s podobami iných prídavných mien s podobným zakončením a s podobným pôvodom, zisťujeme, že je medzi takýmito prídavnými menami ojedinelá a izolovaná. Proti kodifikovanej podobe *legitímny* stoja totiž celé rady prídavných mien, v ktorých je kvantita ustálená a kodifikovaná na predposlednej slabike. Tak je to pri adjektívach *intímny, stupídny, morbídny, aktívny, pasívny, primitívny, flektívny, ostentatívny, archívny, reaktívny, masívny, agresívny, depresívny, posesívny, negatívny, legislatívny, normatívny, adoptívny, retrospektívny, nominatívny, deklaratívny, auditívny, subtílny, fakultatívny, autoritatívny* a

mnohých ďalších, ktoré z väčšej časti svojím rozložením kvantity predstavujú isté pokračovanie kvantity v ich východiskovom jazyku, t. j. v latinčine.

Uvedený nepomer, v ktorom stojí kodifikovaná podoba *legitimný* proti ostatným – citovaným aj necitovaným – prídavným menám, zákonite nastoľuje otázku, kde sa výnimočnosť podoby *legitimný* v súčasnej spisovnej slovenčine vzala. Odpoveď na túto otázku nám ponúka porovnanie uvedených prídavných mien v slovenčine s ich českými náprotivkami: slovenské *intímny* – české *intimní, stupídny – stupidní, morbídny – morbidní, aktívny – aktivní, primitívny – primitivní, ostentatívny – ostentativní, archívny – archivní* atď. (české kodifikované podoby uvádzame podľa poslednej kodifikačnej príručky češtiny – Slovníka spisovné češtiny pro školu a veřejnost z r. 1978). Z tohto porovnania jednoznačne vychodí, že výnimočnosť doteraz kodifikovanej podoby *legitimný* v spisovnej slovenčine treba hľadať v napodobňovaní východiska zo spisovnej češtiny (forma *legitimný* sa po prvý raz kodifikovala v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931, ktoré vznikli v Matici slovenskej pod vedením prof. V. Vážneho, a preniesla sa aj do Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940, v ktorých sa adjektívum *legitimný* uvádza – v zhode s Pravidlami slovenského pravopisu z r. 1931 – v rámci heslovej jednotky *legitimácia*).

Jestvujúce protirečenie medzi jazykovou praxou a kodifikáciou, ktorá odráža jednak nevhodné východisko (z cudzieho, hoci blízkeho jazyka), jednak zlú kodifikačnú tradíciu a napokon aj nedostačujúce poznanie skutočného stavu jazykových zákonitostí v danom bode, ako aj skutočného stavu v používaní tohto prídavného mena, má aj širší, resp. všeobecnejší dosah. Ukazuje totiž, že napriek jednotnej a tradičnej kodifikácii sa zákonitosti jazykového systému v reči presadzujú a presadili; dnes do takej miery, že si už vyžadujú zmenu doterajšej nevhodnej kodifikácie. Novú kodifikáciu dĺžky prídavného mena *legitímny* prinášajú nové Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré vychádzajú r. 1991.

Na záver možno povedať, že prípady prídavných mien s takou kvantitou, akú zisťujeme pri prídavnom mene *legitímny*, zaraďujú sa v našom jazyku medzi tie početné prídavné mená (ba aj medzi výrazy s morfologickou formou a syntaktickou funkciou prídavných mien), v ktorých sa v slovenčine pravidelne uplatňuje pravidlo o rytmickom krátení druhej dĺžky, a svojím počtom značia závažné posilnenie tejto charakteristickej zákonitosti slovenského hláskoslovia, výrazne fungujúcej v morfologickom systéme slovenčiny, t. j. pri tvorení a fungovaní príslušných tvarov prídavných mien (a adjektiválií vôbec), podstatných mien a slovies.

Ján Kačala

Nové tituly bakalár, magister, doktor a ich skratky

S účinnosťou od 1. júla 1990 platí nový vysokoškolský zákon č. 172/1990 Zb. Podľa nového zákona o vysokých školách môžu vysoké školy uskutočňovať obsahovo ucelenú časť vysokoškolského štúdia, po ktorej skončení vydávajú vysvedčenie, prípadne titul *bakalár* (v skratke *Bc.*). Absolventom vysokoškolského štúdia sa priznávajú podľa zákona č. 172/1990 Zb. tieto akademické tituly: *magister* (v skratke *Mgr.*) na univerzitných, bohosloveckých a umeleckých vysokých školách; *inžinier* (v skratke *Ing.*) na technických, ekonomických a pôdohospodárskych vysokých školách; *doktor všeobecnej medicíny* (v skratke *MUDr.*) na lekárskych fakultách; *doktor veterinárskej medicíny* (v skratke *MVDr.*) na veterinárskych vysokých školách.

Zákon o vysokých školách č. 172/1990 nepozná akademické tituly *doktor práv* (v skratke *JUDr.*), *doktor prírodovedy* (v skratke *RNDr.*), *doktor filozofie* (v skratke *PhDr.*), *doktor pedagogiky* (v skratke *PaedDr.*), *doktor farmácie* (v skratke *PharmDr.*), *doktor sociálno-politických vied* (v skratke *RSDr.*), *inžinier architekt* (v skratke *Ing. arch.*), *akademický architekt, akademický maliar* a *akademický sochár.* Tieto tituly sa priznávali absolventom vysokých škôl podľa vysokoškolského zákona č. 39/1980 Zb., resp. podľa starších zákonných predpisov. Akademické tituly, stavovské označenia a ostatné tituly absolventov vysokých škôl priznané podľa starších predpisov zostávajú podľa nového vysokoškolského zákona nedotknuté. Z toho vyplýva, že v súčasnosti sa budú používať nové, ale aj staršie tituly a ich skratky.

L. Dvonč v príspevku *Písanie skratiek viacslovných vlastných mien* (Kultúra slova, *19,* 1985, s. 146) upozorňuje, že v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1971 v kapitole *O písaní veľkých písmen* sú v osobitnom odseku príklady *MUDr.* (= doktor medicíny), *JUDr.* (= doktor práv), *PhDr.* (= doktor filozofie), *RNDr.* (= doktor prírodných vied), *Ing.* (= inžinier), *inž. dr. techn.* (= inžinier, doktor technických vied), *dr. pharm.* (= doktor farmácie). L. Dvonč ďalej upozorňuje, že v kapitole o písaní bodky (s. 93) sa za skratkami káže písať bodka, kým za značkami sa bodka nemá písať. Okrem iných príkladov sa na skratky uvádzajú aj príklady *dr.* (doktor), *MUDr., Ing., inž.* V Pravidlách slovenského pravopisu bude treba aj naďalej z praktických príčin uvádzať popri nových skratkách aj staršie skratky, pretože akademické tituly absolventov vysokých škôl priznané podľa starších predpisov zostávajú podľa nového vysokoškolského zákona nedotknuté.

Podľa zákona o vysokých školách č. 172/1990 Zb. sa absolventom postgraduálneho štúdia prizná akademicko-vedecký titul *doktor* (v skratke *Dr.*). V § 27 (Učitelia a vedeckí pracovníci vysokých škôl) sa hovorí o tituloch *docent* a *profesor.* V starom zákone č. 39/1980 Zb. sa hovorilo o označení *profesor* (v skratke *Prof.*) a *docent* (v skratke *Doc.*). Nový zákon o vysokých školách skratky titulov *profesor* a *docent* neuvádza. J. Horecký v príspevku

Skratky titulov profesor a docent (Kultúra slova, *18,* 1984, s. 283–284) hovorí, že „v riešení, ktoré ustaľuje zákon o vysokých školách, totiž písať skratky *Prof.* a *Doc.* na označenie vedecko-pedagogických titulov, je isté racionálne jadro, ak sa tieto tituly (podľa našej mienky odôvodnene) kladú na tú istú rovinu ako vedecké hodnosti *doktor vied* a *kandidát vied.* Znova však opakujeme, že z jazykového hľadiska nie je táto analógia dostatočne presná, lebo v prvom prípade ide o skratku utvorenú skrátením živého, fungujúceho slova, v druhom prípade ide o skratku utvorenú na základe latinskej podoby tohto označenia". Nakoniec J. Horecký upozorňuje, že tento rozdiel bude mať za následok taký stav, že v praxi vysokých škôl sa bude uplatňovať ustanovenie zákona, kým v praxi bežnej jazykovej komunikácie sa bude uplatňovať nie síce zákonné ustanovenie, ale živý úzus. A tým bude podľa J. Horeckého ustavične vznikať neželateľné kolísanie. Podľa nášho názoru v praxi vysokých škôl sa neuplatňovalo ustanovenie zákona č. 39/1980 Zb., pretože skratky *doc.* a *prof.* sa písali prevažne s malým začiatočným písmenom. V Krátkom slovníku slovenského jazyka z r. 1987 sa uvádzajú ako samostatné heslá aj skratky *doc.* (s. 79) a *prof.* (s. 358) s malými začiatočnými písmenami. Aj v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu (Bratislava, Veda 1991, s. 99) sa uvádzajú skratky *doc.* a *prof.*

Ženské podoby od akademických titulov *bakalár* a *magister* sa v novom vysokoškolskom zákone neuvádzajú, preto pokladáme za užitočné na ne upozorniť. Od titulu *bakalár* sa príponou *-ka* tvorí ženská podoba *bakalárka.* V príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny sa pri podstatnom mene mužského rodu *magister* uvádza ženské podstatné meno *magistra.* Ak berieme do úvahy, že od podstatných mien mužského rodu *minister, majster, strážmajster, poštmajster, gangster, filister* sa tvoria ženské podstatné mená príponou *-ka* (*ministerka, majsterka* a pod.), treba pripustiť aj pravidelnú podobu *magisterka* od slova *magister* (pravda, iba v súvise s akademickým titulom). Absolventky univerzitných, bohosloveckých a umeleckých vysokých škôl získajú podľa zákona č. 172/1990 Zb. akademický titul *magisterka.*

Jozef Jacko

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Za profesorkou Danutou Buttlerovou

2. marca 1991 po dlhej ťažkej chorobe zomrela Danuta B u t t l e r o v á, profesorka poľského jazyka na Varšavskej univerzite, členka Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov, šéfredaktorka časopisu *Poradnik Językowy* a členka redakčných rád iných odborných časopisov (narodila sa 18. 9. 1930 v Radome). Aj keď mnohí sme vedeli o jej dlhotrvajúcej ťažkej chorobe, prekvapila nás smutná správa o tom, že uprostred tvorivej činnosti, ktorú profesorka D. Buttlerová ani v chorobe nezanechala, navždy opustila rady poľských jazykovedcov.

Svojou vedeckovýskumnou, publikačnou, pedagogickou a prednáškovou činnosťou si získala profesorka D. Buttlerová uznanie nielen doma, ale aj v zahraničí. Poznali ju aj slovenskí jazykovedci nielen z jej jazykovedných prác, ale aj z osobných kontaktov. Niekoľkokrát navštívila Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Naposledy to bolo pri príležitosti zasadnutia medzinárodnej komisie pre slovanské jazyky pri Medzinárodnom komitéte slavistov, ktoré sa konalo 28.–31. 10. 1980 v Bratislave. Tí, ktorí prof. Buttlerovú poznali, môžu potvrdiť, že sa vyznačovala nesmiernou skromnosťou a srdečnosťou.

Profesorka D. Buttlerová po skončení štúdia na Varšavskej univerzite v 50. rokoch ostala pracovať na tejto univerzite a zostala jej verná až do smrti. Vo svojej vedeckej práci sa venovala lexikologickým a syntaktickým problémom a kultúre jazyka. Práve v oblasti jazykovej kultúry zanechala bohaté dedičstvo – množstvo článkov, rozhlasových a televíznych nahrávok, dva diely monografie *Kultúra języka polskiego* (1971, 1982). Pri tejto monografii plánovali jej autorky aj tretí diel. Ktovie, či sa ho dočkáme, pretože zo spoluautoriek žije len profesorka H. Satkiewiczová (tretia autorka profesorka H. Kurkowská zomrela pred niekoľkými rokmi). Po smrti profesora M. Szymczaka viedla D. Buttlerová redakciu jazykovedného časopisu *Poradnik Językowy* a zároveň viedla v ňom poradenskú rubriku. Vyjadrením najväčšieho uznania za prácu v oblasti jazykovej kultúry bolo udelenie ceny Doroszewského *(Nagroda im. Doroszewskiego),* ktorú získala profesorka D. Buttlerová ako jedna z prvých v roku 1987 (cena sa udeľuje od toho istého roku).

Záslužná bola aj jej pedagogická činnosť. Vychovala mnohých polonistov, aj zahraničných. Na Varšavskej univerzite prednášala a viedla semináre najmä z lexikológie a kultúry jazyka. Dlhé roky pracovala v letných kurzoch *Polonicum,* kde viedla jazykovo-štylistické semináre pre zahraničných polonistov a slavistov. Pre nich spracovala príručky *Ćwiczenia leksykalno-stylistyczne* a *Frazeologia polska.* Niekoľko rokov viedla lexikologické oddelenie v Ústave poľského jazyka Varšavskej univerzity.

Z jej prác v oblasti lexikológie a syntaxe treba spomenúť monografie: *Polski dowcip językowy* (1974), *Rozwój semantyczny wyrazów polskich* (1978), *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny* (1976). V mnohých štúdiách a článkoch sa zaoberala problematikou homonymie. Vydala tri slovníky: *Słownik homonimów całkowitych* (1988), *Słownik polskich form homonimicznych* (1984) a *Mały słownik homonimów polskich dla cudzoziemców* (1986). Jej záľubou bola aj hovorová poľština, neologizmy, rozvoj lexiky. Tejto tematike venovala množstvo článkov v odborných časopisoch a zborníkoch. Okrem toho bola profesorka D. Buttlerová autorkou alebo spoluautorkou niekoľkých stredoškolských učebníc poľského jazyka. V roku 1990 vyšla takáto učebnica pod titulom *Język i my*. Škoda, že smrť prekazila jej ďalšie tvorivé plány.

Poľská jazykoveda stráca v profesorke Danute Buttlerovej vynikajúcu vedkyňu, výborného pedagóga a vzácneho, dobrého a šľachetného človeka. Zachovajme si preto aj my svetlú pamiatku na túto úprimnú priateľku slovenských jazykovedcov a tvorivým štúdiom jej prác pokračujme v diele, ktoré vytvorila.

Česť jej pamiatke!

Marta Pančíková

Kniha o podstate literatúry

(ZAJAC, P.: Tvorivosť literatúry. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1990. 248 s.)

Na rozdiel od mnohých literárnovedných textov, ktorú sú charakterizované zložitou syntaktickou stavbou a často vyúsťujú až do verbalizmu, výklady P. Zajaca sú prevažne jednoduché a vo svojom základe priamočiaro rozvíjajú základnú myšlienku odseku či kapitoly. Možno to dokumentovať napr. touto typickou ukážkou:

> Doteraz sme zistili, že súčinnosť vnútornej mnohotvárnosti (vnútornej diferencovanosti) a parametrickej usporiadanosti (komplexnosti) je charakteristická pre rozličné fázy a úrovne výstavby literárneho diela (vznik literárneho diela, tvorba jeho tematických nositeľov a vzťahov, pohyb tematického diania, oscilácia vecnej a modálnej zložky diania, súhra jeho elementárnosti a komplexnosti). To prvé dodáva literárnemu dielu jeho rozhľahlosť, konkrétnosť, určitosť, rozčlenenosť, zážitkovosť. To druhé zaručuje celistvosť a totožnosť literárneho diela.
>
> Táto súhra vnútornej mnohotvárnosti a parametrického usporiadania je najzreteľnejšia na strednej úrovni výstavby literárneho diela, tam, kde nemáme pred sebou literárne dielo už len v parcialite jeho prvkov, subsystémov a ich vzťahov, ale kde ho vidíme prvý raz už aj v celistvosti. Toto prepojenie parciálnych prvkov literárneho diela do komplexného celku je najcharakteristickejšou črtou jeho žánrovej výstavby (s. 117).

Ako vidieť, v prvej vete sa konštatuje súčinnosť vnútornej mnohotvárnosti a parametrické usporiadanie a v ďalších vetách sa upozorňuje na dôsledky týchto dvoch vlastností, a to výrazmi *to prvé, to druhé.*

V ďalšom odseku sa síce namiesto súčinnosti hovorí o súhre, resp. o prepojení prvkov, ale nadviazanie je veľmi zreteľné, vyjadrené napokon aj odkazovacími výrazmi *táto súhra – toto prepojenie.*

Ako odkazovacie výrazy sa často používajú číslovky, najmä ak ide o dvojitosť uvádzaných téz. Napr. *keď sa poukazuje na istú argumentáciu, odkazuje sa na dva zdroje* (s. 35) a hneď sa nadväzuje vyjadrením *prvým je argumentovanie v prospech čírej textuality diela a druhým, opačným argumentom, je dôvodenie v prospech čistej existenčnej literatúry.* Alebo sa používajú výrazy *na jednej strane – na druhej strane* (ak ide o bipolárnosť, s. 22): *Je to na jednej strane vecou spoločnosti... Je to na druhej strane aj neochotou literatúry vidieť život hlbšie.*

Zreteľné je však aj postupné rozvíjanie bez číselného označenia, jednoducho priraďovaním rovnocenných výpovedí, ako ukazuje tento príklad (s. 41):

Čítanie literárneho diela sa zvykne chápať trojako: ako „rekonštrukcia" autorskej tvorby, t. j. ako proces analogický s procesom tvorby; ako svojbytný tvorivý akt, ktorý sa v krajnej podobe formuluje tak, že každý čitateľ sa má stať autorom (...); ako intuitívne hermeneutické „pochopenie" diela ako intímneho vzťahu medzi geniálnym autorom a jeho kongeniálnym vykladačom.

Namiesto signalizačného *ako* sa signálom pripájania a rozvíjania môže stať opakovanie toho istého slova, napr. na s. 19:

Je to predovšetkým otázka hodnotovej povahy literatúry a zároveň jej osobitnej semiotickej existencie: *problém* individuovanej existencie literárneho diela a kolektívneho fungovania literatúry; *problém* súhry stability vnútornej organizácie literárneho diela a zároveň pružnosti vzťahov, ktoré literárne dielo nadväzuje so svojím okolím; *problém* rámca výstavby literárneho diela a schopnosti premieňať linearitu textotvorného procesu na pulzáciu jeho zmyslu; *problém* možnosti literárneho diela uchovávať si totožnosť aj napriek čiastkovým zmenám prvkov a častí; *problém* vzťahu synchrónnych situácií a diachrónnych procesov; *celý rad problémov,* ktorých jednotiacim úbežníkom je otázka vzájomného pôsobenia stabilizujúcich a dynamizujúcich činiteľov v literárnom systéme...

Napokon možno uviesť v tejto signalizačnej funkcii aj zámeno *ktorý* (s. 29):

Pojem tvorivosti môžeme uplatniť v súvislosti s umeleckou literatúrou v dvojakom zmysle. Raz ako tvorivosť celého literárneho systému, *ktorý* čerpá energiu z vonkajšieho prostredia...; *ktorý* sa nachádza ďaleko od rovnovážneho stavu...; *ktorého* jednotlivé prvky a subsystémy sú v ustavičných vzájomných interakciách; *ktorý* je vo výsledku viac ako len súčtom svojich jednotlivých častí.

Treba však upozornit', že časté opakovanie takýchto signalizačných prvkov, resp. výpovedí uvádzaných rovnakým signalizačným prvkom ľahko môže viest' k monotónnosti, jednotvárnosti vyjadrovania.

Na druhej strane však treba zase povedat', že aj takéto opakovanie je veľmi charakteristickým prvkom individuálneho štýlu P. Zajaca, ktorý možno charakterizovat' ako tendenciu k hromadeniu prvkov, ako istú enumeratívnosť. Prejavuje sa nielen v uvedenej stavbe výpovedí, ale aj (a predovšetkým) v hromadení rovnakých pomenúvacích prvkov, či už významovo rovnoznačných alebo len funkčne paralelných. Vidieť to už napr. v citovaných odsekoch v úvode tejto recenzie. Patrí sem však napr. aj výpočet literárnovedných disciplín na s. 16: *...na základe tohto opisu dokonca vytvorit' niekoľko samostatných disciplín – verzológiu, tropiku, deskriptívnu štylistiku, naratológiu, tematológiu, genológiu, historickú poetiku, literárnu semiotiku, teóriu literárnej komunikácie, teóriu prekladu, komparatistiku, sociológiu literatúry, psychológiu literatúry...* (tri bodky sú už u autora na znak, že výpočet nie je ukončený).

Častý je výpočet, v ktorom sú prvky v úvodzovkách, napr. na s. 26: *Sú to situácie, v ktorých sa postupuje „odhadom", „skusmo", „tápavo", s „omylmi", s „chybami", „rizikovo", „nevypočítateľne", „náhodne", „námatkovo".* Alebo iný príklad zo s. 27: *Umelecká literatúra je „ticho za hlukom", „krik za tichom", „otázka za širokým chrbtom odpovede", „smútok za veselost'ou a veselost' za smútkom", „radost' za bolest'ou a bolest' za radost'ou", „hra za vážnost'ou a vážnost' za hrou".*

Pravda, nejasný tu často ostáva zmysel úvodzoviek. Zdá sa, že v poslednom citáte sa skutočne uvádzajú cudzie výpovede, ale potom by sa tu mal uvádzat' aj autor, ako sa to napokon robí napr. na s. 64: *podľa jeho foriem „sociálnych kontaktov" (Schwarz 1984), podľa jeho foriem „premeny vonkajších – kultúrnych – tlakov na vnútorné" (Elisa 1979).* Inokedy sa úvodzovkami signalizuje okazionálnosť výrazu, napr. *Problémovými situáciami sú aj „vrcholné" okamihy pohody, ... ak ich vnímame nie staticky, ale práve ako chvejivú, asymetrickú, „momentovú" rovnováhu... Sú to situácie, ktoré nemusia byt' transparentne prítomné v systémovom dianí, ale v jeho „príjme", v „naladení", „stave", „modálnych postojoch".* Ale v prevažnej väčšine prípadov ostáva funkcia úvodzoviek nejasná, ba často vlastne až zaťažuje vnímanie.

Na druhej strane sa však P. Zajac veľmi často, ba skoro spravidla usiluje rozkryt' (ako sa sám vyjadruje) zmysel nových výrazov a termínov, vysvetliť ich istým druhom apozičnej explikácie. Najvýraznejšie sú také prípady, keď sa vysvetlenie uvádza skratkou *t. j.*, napr. *Tým označuje nielen pieseň ako lyrický žáner svojich básní, ale aj ich „piesňové použitie", t. j. komunikačnú situáciu, pre ktorú sú určené* (s. 71); *... stále sme len v štádiu možného zrodu autora, t. j. v štádiu, ktoré ešte nepredstavuje jeho konkrétnu realizáciu tvorbou literárneho diela* (s. 61). Niekedy je takto explikovaný výraz v zátvorke, napr. *Schopnost' „predstáv" (t. j. vlastne celá oblast' „činného vedomia",* na s. 59:).

Namiesto *t. j.* sa inokedy používa *čiže*, napr. *Dáta tvoria vedno s celým tematizovaným súborom dobových civilizačných figurácií (čiže toho, čomu hovoríme dobová kultúra s celým systémom sociálne relevantných znakov a spôsobov komunikácie) repertoár literárnej tematizácie životného sveta* (s. 63).

Ďalším výrazným grafickým štylizačným prvkom v texte P. Zajaca sú zátvorky. Často sa v nich uvádza synonymný výraz, napr. *môžu sa spájať odľahlo, zlomovito (ruptúrne), útržkovito (fragmentárne), pretržito, montážou* (s. 40). *Dôsledkom je potom výsledná dynamika (hybnosť a značná premenlivosť) literárneho procesu* (s. 41); *finálnym výsledkom je príjem (čítanie) literárneho diela* (s. 56); *medzi žitým a predstavovaným (mysleným) životným svetom* (s. 56). Niekedy sa v zátvorke uvádza presnejší termín alebo zhrnujúci výraz, napr.: *...za spájaním prvkov do celku buď na základe systémovej priľahlosti (skladobný princíp) alebo odľahlosti či protiľahlosti (montážový princíp) sa skrývajú dve koncepcie utvárania celkov* (s. 142). Ale najčastejšie sa v zátvorke, akoby mimochodom, v druhom myšlienkovom pásme, uvádza širšia explikácia javu alebo myšlienky. Napr. na s. 15: *Tieto princípy sa naplno uplatňujú aj v umeleckej literatúre (a zrejme aj v umení a kultúre vôbec); na druhej strane rad odpovedí (predovšetkým hermeneutickej, ale z opačnej strany aj marxistickej povahy) na otázku zmyslu literárneho diela* (s. 17); *Práve nelineárne videnie životných situácií (pričom v takejto situácii sa nachádza buď sám systém, alebo vzťah pozorovateľa k systému) spĺňa kritériá tvorivosti* (s. 25); *literárne dielo získava historicitu (to je jeho systémová vlastnosť, niet diela, ktoré by znova a znova vstupovalo do literárneho procesu ako súčasné)* (s. 45).

Vzťah P. Zajaca k jazyku sa prejavuje v schopnosti pracovať s jazykovým materiálom, ktorý je k dispozícii, a do istej miery ho pretvárať či dotvárať podľa zámerov autora. Prejavuje sa jednak dotváraním nových názvov, napr. *dovidenie (predvídanie, dovidenie, signalizovanie latentne prítomných kríz), dourčovať (tretí verš dourčuje situáciu), samonátlak (násilie pocitované ako cudzí nátlak mení sa na samonátlak jednotlivca), inakosť (tak by sa dal preložiť pojem Alterität).* Niekedy sa autor usiluje vystihnúť zámer rozložením na morfémy, najmä predponové, a zdôraznením významu predpony, napr. *Nazeravosť, pred-stavenosť je rovnako nevyhnutnou vlastnosťou literatúry ako jej existenčné zameranie na ľudské spolubytie* (s. 35); *Každý člen je prepojený so svojím predchádzajúcim i následným členom – aj keď cez voľnejšie spojenie „ob-krok" či „ob" niekoľko krokov* (s. 65); *Podmienkou toho, aby mohli byť „hlasom doby", je teda ich mnohohlasnosť a zároveň spoločný súradnicový systém sú-dobého životného sveta* (s. 143).

Napokon treba upozorniť na vzťah P. Zajaca k jazyku, vo všeobecnosti daný už programovým záujmom o jazyk, ako ukazuje aj názov jednej kapitoly: *Od jazyka k zmyslu básne.* Je to hĺbková analýza Feldekovej básne *Už a ešte* v zmysle Jakobsonovho hesla gramatika poézie a poézia gramatiky, kde *už*

a *ešte* fungujú jednak ako častice, jednak ako podstatné mená *(Už je muž. Ešte žena).* Na druhej strane sa Zajacov vzťah k jazyku realizuje v sociolingvistickej analýze poviedky Dušana Dušeka *Topografia.*

Na záver možno azda (súhlasne s V. Mikulom v Slovenských pohľadoch, 1990, č. 2) povedať, že všetky výrazové prostriedky, na ktoré sme tu upozornili, slúžia jednému cieľu: dospieť „od hmatateľne (zážitkovo) overiteľnej existencie literatúry... k názoru, že predsa len akýmsi záhadným spôsobom existuje aj literatúra ako taká".

Ján Horecký

SPYTOVALI STE SA

Prídavné mená sporný a sporový. – J. Š. z Liptovského Hrádku nám predložil svoj spor vo veci prídavných mien *spomý* a *sporový.* V liste píše: „Neprávnici bojujú proti tomu druhému výrazu, pokladajú ho za zbytočný a zdá sa im nespisovný. Význam obidvoch výrazov je však úplne odlišný. Výraz *sporový* by chýbal najmä v spojení *sporový poplatok* alebo *sporové trovy,* pričom, pravda, sa dá použiť aj spojenie *trovy sporu,* no už spojenie *poplatok sporu* sa zdá nepravdepodobné." – Ešte pripomenieme, že pisateľ má pri používaní slova *sporový* na mysli oblasť odborného právnického vyjadrovania.

V odpovedi predovšetkým vyslovujeme súhlas s pisateľovým stanoviskom, že prídavné mená *spomý* a *sporový* majú rozdielny význam. Výraz *spomý* je všeobecne známy a široko využívaný. Vo výkladových slovníkoch slovenčiny sa pri ňom uvádzajú tri významy: 1. ktorý je predmetom sporu, napr. *sporné územie, sporná otázka, spomý výrok,* 2. ktorý je v spore, napr. *sporné strany* a 3. neistý, pochybný, problematický, napr. *spomý výsledok, úspech je spomý, spomý prípad (pri chorobe).* Naproti tomu výraz *sporový* je v súčasnej spisovnej slovenčine zriedkavý a je obmedzený na oblasť právnického vyjadrovania. Potvrdzuje to aj Slovník slovenského jazyka, 4. zv. z r. 1964, v ktorom sa prídavné meno *sporový* spracúva v spoločnej heslovej jednotke s podstatným menom *spor* ako slovotvorným východiskom výrazu *spomý.* Uvádza sa pri ňom kvalifikátor *právnický výraz* a dokladá sa spojením *sporový poriadok* (t. j. predpis upravujúci konanie pri spore, najmä súdnom).

Ako vidno, prídavné meno *sporový* je síce pomenovanie obmedzené na okruh právnického vyjadrovania, ale nie je to v našom jazyku úplne nový, a teda ani neznámy výraz. Je pravidelne utvorený príponou *-ový* zo základu *spor* a jeho vznik podmienila reálna pomenúvacia potreba, t. j. vyjadrovanie vzťahového významu k základovému podstatnému menu *spor.* Jeho význam možno vystihnúť všeobecným opisom „týkajúci sa sporu, súvisiaci so spo-

rom". Touto významovou náplňou sa prídavné meno *sporový* zreteľne diferencuje aj od príbuzného prídavného mena *sporný*. Celkove možno povedať, že ani pri prídavnom mene *sporný* nie je vzťahový význam vylúčený (týka sa to najmä uvedeného 1. a 2. významu), ale pri prídavnom mene *sporový* máme do činenia iba so vzťahovým významom, takže do istej miery možno dvojicu prídavných mien *sporový* a *sporný* priradiť k dvojiciam *srdcový* a *srdečný, obrazový* a *obrazný, výrazový* a *výrazný, prehľadový* a *prehľadný, výživový* a *výživný* a mnohým ďalším, ktoré podporujú a posilňujú líniu postupujúcej diferenciácie súvzťažných kvalitatívnych a vzťahových prídavných mien v súčasnom jazyku.

Ján Kačala

O častici že. – Študentky Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave Z. H. a E. C. v základnej škole, kde majú pedagogickú prax, často poučúvajú takéto otázky pani učiteľky: *Janko si nezabudol pero, že? Na minulej hodine sme hovorili o mačke, že?* Budúce učiteľky sa nás spýtali, či je v týchto vetách náležitá častica *že*.

Napriek tomu, že na túto chybu sa už veľa ráz upozorňovalo (píšu o nej napr. J. Kačala a J. Štolc v publikácii *1000 poučení zo spisovnej slovenčiny*, ktorú vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo Bratislava v roku 1971), predsa sa s ňou opätovne stretávame v školskej i mimoškolskej praxi. Preto znova pripomíname iste základné fakty:

Častice sa vyhranili ako osobitný slovný druh. Sú bez vetnočlenskej platnosti, takže netvoria syntagmy ako napr. príslovky alebo číslovky, ale nevyjadrujú ani syntagmatické vzťahy; tým sa odlišujú od predložiek a spojok. Funkciou častíc je nadväzovanie na kontext alebo vyjadrovať postoj hovoriaceho k obsahu jazykového prejavu. Pri vyjadrovaní tohto postoja častice modifikujú význam výrazov alebo výrazy aktualizujú. Častica *že* môže vete dodávať väčšiu dôraznosť, naliehavosť, napr. *A tebe že je čo?*, no v takých prípadoch býva často nesamostatná, napr. *Poďteže, už je neskoro.* Častica *že* stojí na čele zvolacích viet, ktorými sa vyslovuje: rozhorčenie, hnev, odpor, napr. *Že sa nehanbíte!*, obdiv, prekvapenie alebo aj zákaz, rozkaz, dôrazné želanie, napr. *Že to nepovieš nikomu!*

Častica *že* sa v spisovnej slovenčine nepoužíva v takých prípadoch, keď chceme pobádať spolubesedníka alebo poslucháča, aby vyslovil súhlas s naším výrokom. Na takúto situáciu sa v slovenčine používajú častice *však, všakže, hej, hejže, pravda.* Pani učiteľka sa teda mala spýtať takto: *Janko si nezabudol pero, však/všakže? Na minulej hodine sme hovorili o mačke, pravda?*

Všetci, ale najmä tí, ktorí sú spolutvorcami formujúceho sa jazykového vedomia detí, mali by rešpektovať spisovnú jazykovú normu. Aj takýmto spôsobom – jazykovou kultúrou – treba prejaviť úctu i lásku k materinskému jazyku.

Jozefína Benková

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 25, 1991, č. 8. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 90—, jednotlivé čísla Kčs 9—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Nám. slobody 6, 817 59 Bratislava. Tlačí Tlačiareň LEV, štát. podnik, Ružomberok. Rukopis odovzdaný do tlače 26. 7. 1991. Vytlačené v nov. 1991. Registr. zn. F-7050.

Distributed by SLOVART Ltd., Nám. slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P. O. B 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991

Cena Kčs 9,—

KULTÚRA SLOVA